

Ticaretten sömürgeciliğe XIX. yüzyılda Hindistan ve İngiliz hâkimiyeti

Durmuş BULGUR

Giriş

XVI. yüzyılın başlarında keşfedilen deniz yolları sayesinde XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bazı Avrupa milletleri

uzak bölgelerde koloniler kurmuşlar, ticaret ve iktidar alanlarını genişletmişlerdi. “Koloni dönemi” denilen bu dönemde keşfedilen deniz yollarıyla Portekiz, Alman, Fransız ve İngilizler Hindistan’a gelmişlerdi. Söz konusu Batılı güçlerin Hindistan’a gelişi, bu bölge hakkında aralarında koloni savaşlarının başlamasına yol açmıştır. Bu hususta I. ve II. Karnâtak Savaşları (1755) ile III. Karnâtak Savaşı (1756) meşhurdur. III. Karnâtak savaşından sonra Fransızlar güçlerini büyük ölçüde kaybetmişler, sadece Pândîçerî ve Çandranagar bölgesi ellerinde kalmıştı. Bu şekilde Hindistan’ın İngiliz hâkimiyetine girmesi yolundaki en büyük engel de ortadan kalkmış oluyordu. XVI. yüzyılda Hint-Türk İmparatorluğu’nun (1526-1857) kurulduğundan başlayarak XVIII. yüzyılda Nâdir Şah’ın müdahalesine (1738-39) kadar geçen 200 yıl boyunca Hindistan dış saldırılara mâruz kalmamış, iç karışıklıklar ve dış müdahaleler bu tarihten sonra başlamıştı. Bu iç karışıklıklar ve dış müdahaleler merkezî hükümetin zayıflaması anlamına gelip, içerideki etnik unsurlar da çeşitli şekillerde hareketlenmişlerdi. Bazı tarihçiler her ne kadar bunu İslâm devletine karşı Hinduların uyanışı olarak yorumlamış iseler de, gerçekte meseleyi bu şekilde yorumlamak mümkün değildir, zira iç kargaşa etnik kimliğini sonradan kazanmıştır. XVIII. yüzyıl biterken Hindistanlıların hayatına ayrık otu gibi sirâyet eden yeni güç İngilizler idi. Artık ağırlık merkezi ne Hint-Türk İmparatorluğu, ne Bengal, ne Avadh, ne Meysûr, ne Marhatalar, ne de Sihler idi. Doğu Hindistan Şirketi gerçek gücün sahibiydi.

Doğu Hindistan Şirketi'nin İlk Dönemleri

Kraliçe I. Elizabeth'in 31 Aralık 1600 tarihli fermanı ile kurulan Doğu Hindistan Şirketi (*East India Company*) başkasının ortaklığına gerek duymaksızın Doğu ülkelerinde ticaret yapma hakkını elde etmişti. Nitekim bazı İngiliz tâcirler şirket tarafından XVII. yüzyılın başlarında Hindistan'a gönderilmişler ve 1612'de batı sahillerinden Sûrat'ta oturma izni alarak ticarete başlamışlardı. Sûrat'ın yanında Ahmedâbâd, Burhânûr, Ecmîr, Âgrah ve Khambât'ta da oturma izni alan şirket, yaptığı ticarî alışverişlerle diğer Avrupa ülkelerinin nefretini celbetmiştir. O dönemde Cihangîr iktidardaydı ve tâcirlerin kendisinden istemiş oldukları kolaylıkları onlara sağlamıştı. Şirket 1616'da yarımada bir fabrika kurmuş, 1640'ta Madrâs racasına vergi vermek kaydıyla Madrâs topraklarını elde etmiş ve burada bir kale inşa etmiştir. Şirket, Bengal'de ticaret yapma iznini Şah Cihan'dan almış (1634) Cihangîr ve Evrengzîb'in iktidarı döneminde ticaretini genişletmeye devam etmişti. Bu genişleme sonucunda şirket, Evrengzîb Alemgîr'in vefatına kadar Hindistan'ın sahil bölgelerine tamamen hâkim olmuştu. Şirket, Bombay ve Kalkûta'da da kale inşa ettirmişti. İktidar bu eyaletlerde İngilizlerin eline geçtiğinden, şirket buralarda vergi toplama ve davalara bakma işlerini de yürütmekteydi. Diğer taraftan Müslümanlar ise düzensizlik ve iç kargaşa içindeydiler. Evrengzîb 1711'de vefat etmişti, ancak Evrengzîb'in halifeleri beceriksiz, cesaretsiz ve eğlenceye düşkün kimselerdi. Onların bu hâli İngilizlerin iktidarı ele geçirmelerine, İngiltere'nin zenginleşmesine ve sanayi inkılabının gerçekleşmesine sebep olmuştur.¹

Şirket, Hint Yarımadası'na yeni bir hayat tarzının aktarılması görevini yerine getirmekle kalmayıp, kraliçenin sözkonusu fermanı ile kimi yasa koyucu yetkileri de hâiz kılınmış ve bu hükümler I. James tarafından da tanınmıştı. Doğu Hindistan Şirketi'nin yasa koyucu yetkileri 1623'te I. James tarafından genişletilmiş, II. James 1661 yılında bu hükümleri şirketin elinde bulunan bölgelerdeki Hintlilere uygulama yolunda emir çıkarmıştır. Şirketin mahkemeleri XVII. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar, Hint-Türk İmparatorluğu'nun gücü doruktaiken bile, Madrâs ve Bombay'da medenî hukuka ilişkin olaylar kadar ceza hukukuna dair olaylara da bakıyordu. Bengal valisi şehzade Azîmüşşân'ın 1698 yılında Kalkûta civarındaki üç köye ait toprakların kul-

1 Mevlevî Muhammed İshâk Celîs Nedevî, *Târîh-i Nedvetü'l-Ulemâ*, Lakhnov 1983, c. I, s. 20-21; Seyyid Tufeyl Ahmed Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, Dehli 1945, 5. bsk., s. 62-63.

lanma hakkını Doğu Hindistan Şirketi'ne vermesi şirkete Hint-Türk İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde hukukî ve anayasal bir statü sağlamıştır. 1707 yılında imparatorluğun zayıflaması neticesinde iktidar mücadelesi başgöstermiş, ortaya çıkan kargaşa ortamında Doğu Hindistan Şirketi bölgedeki iktidar alanını genişletme fırsatı bulmuştur (1757). Şirket fiilî olarak Bengal, Bihâr ve Orissa eyaletlerini egemenliği altına almıştı. 1764 yılında II. Şah Âlem şirketi yıllık 2.5 milyon rupi karşılığında üç eyalette vergi komisyoncusu olarak ilan etmiştir. Bu şekilde İngiltere, temeli Türkler tarafından bölge şartlarına göre oluşturulan ve İslâm şeriatını esas alan hukukî sistemin vârisi olmuştur. Gerçi Şah Âlem şirketi sadece vergi komisyoncusu ilan etmiştir, ancak 1765 yılından itibaren şirket bütün adalet sistemini ele geçirmiştir.²

Şirketin Siyasete Müdahalesi

Hint-Türk İmparatorluğu XVIII. yüzyılda siyasî otoritesini yitirince, yer yer yeni kuvvetler ortaya çıkmıştı. Marhatalar, bütün Mahârâştar ve orta Hindistan ile birlikte Gucerât ve Malvah'ı da ele geçirmişlerdi. Diğer taraftan Nâdir Şah, Delhi'yi yağmalamıştı. Bengal'de Ali Vardî Han, Avadh'da Burhânülmülk, Rohelkhand'da Afgan komutanı ve Dakan'da Nizâmülmülk gibi eyalet valileri de bağımsızlıklarını ilan etmişti. Karnâtak eyaleti de bağımsız bir devlet olmuştu, ancak sözde Nizam'a bağlıydı. Karnâtak'ın doğu sahilinde İngilizler ve Fransızlar bulunmaktaydı ve Madrâs ve Pândiçerî onların başkenti idi. Fransızların valisi Lord Dupleix,³ İngilizleri yerli bir gücü yardımıyla Güney Hindistan'dan çıkarmak istiyordu, ancak meşhur Arâkât Savaşı'nda Karnâtak'ın valiliğinin İngilizlerin destekçisi olan Muhammed Ali'ye geçmesi İngilizlerin cesaretini artırmıştır. Bu şekilde İngilizler için yeni bir ticaret yolu açılırken, şirketin memurları ise maaşlarındaki azlığı artık başka yollarla gidermeye başlamışlardı. Bu yollardan biri de Karnâtak idaresinden para sızdırmaktı. İngiltere'den eli boş gelen kimseler bu yolla *nevvâb*⁴ olup ülkelerine dönmekteydiler.⁵

2 Aziz Ahmed, *Berr-i Sağır min İslâmî Cedâdiyyet*, Lahor 1989, s. 22-24.

3 Muhammed Tarık, *History of Muslims in South Asia*, British Period, Lahor ts., c. V, s. 96.

4 *Vakil*, bir şehir veya bölgenin hâkimi, vali, müdür, komutan, Hint-Türk İmparatorluğu döneminin bir hitabı.

5 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 67-68.

Plâsî Savaşı

O dönemde Bengal eyaleti Sirâcüddevle'nin kontrolünde idi. Bengal sınırından Kâthyâvâr'a, Gavalyar'dan Sitâra'ya kadar Marhatalar hâkim durumda idiler. Avrupa'da ise Portekiz ve Almanya ticaret alanlarını ve deniz güçlerini kaybetmişlerdi, ancak Fransa ve İngiltere arasında rekabet devam etmekteydi. Kalküta'da bulunan İngilizler bir yandan Marhatalar ile, diğer yandan Fransızlar ile savaşma endişesi içindeydiler. Bunun için İngilizler öncelikli korunma tedbiri olarak Fort William Kalesi'ni inşa etmeye başladılar. Buna Sirâcüddevle itiraz etmiş ise de İngilizlerin önem vermemesi üzerine savaş çıkmıştır. Bu savaşta Blackhole⁶ olayı adı verilen uydurma bir haber ile bazı İngiliz esirlerin öldürüldüğü söylentisi yayılınca, İngilizler Sirâcüddevle'ye karşı Madrâs'a yürümüş, Lord Clive'in önderliğindeki diğer bir İngiliz ordusu da Bengal'e doğru yola çıkmıştır. Fort William'ı ele geçiren İngilizler Kalküta'da komplolar kurmaya başlamışlar⁷ ve 1757'de savaş başlamıştır.⁸ Plâsî Meydanı'nda her iki ordu karşı karşıya gelmiş, ancak Sirâcüddevle savaşta yenilmiş ve önce Mürşidâbâd'a, oradan da Patna'ya sığınmıştır. İngilizler, Sirâcüddevle'nin veziri Mîr Cafer'e ihanetinin bedeli olarak Bengal'i vermişlerdir. Mîr Cafer buna karşılık olarak 24 nâhiye ve 10 milyon rupiyi şirkete takdim etmiş, ayrıca şirketin diğer memurlarına da hediyeler dağıtmıştır.⁹ Kalküta'nın güneyini de *cagir*¹⁰ olarak Clive'e vermiştir. 1757'deki bu başarı şirketin 1608'den itibaren 150 yıldır devam eden ticarî dönemini sona erdirirken, ticaret ve hükümet işlerini birlikte yürüttüğü dönemin başlamasına sebep olmuştur. Plâsî Savaşı'ndan sonra Bengal'in zenginliği İngiltere'ye ak-

6 146 kişinin küçük bir odaya hapsedilerek havasızlıktan ölümüne sebep olduğu olay. Ancak tarihçiler böyle bir olayın meydana gelmediği görüşündedirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık, *History of Muslims in South Asia*, s. 139 vd.

7 Tarık, *History of Muslims in South Asia*, s. 142

8 Doğu Hindistan Şirketi'nin Hint Yarımadası'ndaki hâkimiyeti 1757'de başlamıştır. Bu dönemde ilk genel vali Lord Clive'dir. Lord Clive hakkında rüşvet aldığı yolunda suçlama yapılmış, bilâhare Clive intihar etmiştir. Ondan sonra genel vali olan Warren Hastings'in zenginliği de hakkında dava açılmasına sebep olmuştur. Bu gibi olaylar Hindistan'da yayılınca, halk İngilizlere ve şirkete karşı nefret hisleriyle dolmuştur; bkz. Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 259. Clive hakkında bilgi için bkz. Tarık, *History of Muslims in South Asia*, s. 181-184.

9 Tarık, *History of Muslims in South Asia*, s. 144-147.

10 Hükümdar veya hükümet tarafından ödül olarak verilen toprak, tumar.

maya başlamıştır. Başka bir deyişle İngiltere'nin sanayi inkılâbına Hindistan'ın zenginliği zemin hazırlamıştır.¹¹

Şirketin Başarılı Olmasının Sebepleri ve 75 Yıllık İktidarı (1757-1832)

Şirketin ticaret amacıyla gelip iktidarı elde etmesinin sebepleri arasında Hintlilere rüşvet vermesinin yanında, merkezî hükümetin zayıflaması da en büyük etken olarak görünmektedir. Çünkü merkezî hükümet zayıflayınca, eyaletler bağımsızlıklarını ilan ettikleri gibi, onların yerine başkalarını atamak da zorlaşıyordu. Netice olarak bağımsızlıklarını kazanan bu eyaletler kendi aralarında savaşmaya başlamışlardı. Bu bağımsız hükümetler ve gruplar arasında Doğu Hindistan Şirketi de vardı. Ayrıca 150 yıldır yarımadada bulunan şirket mensupları Hindistanlılar ile uyum içinde yaşamaya başlamışlardı. O kadar ki, Hindistanlılar iç savaşlarda onlardan yardım aldıkları gibi, onlara yardım da ediyorlardı. Eyalet valileri ile şirket arasındaki yegâne fark, şirketin müdürler ve İngiliz parlamentosu aracılığı ile idare edilmesi, eyalet valilerinin ise merkezî bir otoriteye bağlı olmaması idi. Merkezî bir otoriteye bağlı olmayan eyaletler kendi aralarında savaşmışlar için, düzenli İngiliz güçleri karşısında etkili olamamışlardır. Böylece Hindistan'ın merkezî gücü yavaş yavaş İngilizlerin eline geçmiştir.

Plâsî Savaşı'ndan sonra Bengal'in yönetimi sözde Mîr Cafer'e verilmişti, ancak iktidar tamamen şirketin elindeydi. Aynı şekilde sorumluluk nevvâbın elinde olurken, yetkiler şirketin eline geçmişti. Şirket böylece, asıl amacı olan usulsüz maddî çıkar elde etme imkânına kavuşmuş oluyordu. Ferruh Siyer döneminde vergiden muaf tutulan İngilizler, pazarlarda her türlü gıda maddesini vergi vermeden pazarlamaya başlamışlardı. Vergi vermekte olan yerli tüccarlar ise bu durum karşısında şirketin mallarıyla rekabet edemiyorlardı. İngiliz tüccarlardan bizzat nevvâb da korkmaktaydı. Dolayısıyla nevvâbın polisi ve adalet mekanizması onlara ceza veremiyordu. Netice itibariyle ticaret adı altında bir tür yağma başlamıştı. İngiliz tüccarın elini attığı mala göz ucu ile de olsa bir başka alıcı bakamıyordu ve böylece İngilizler bir malı istedikleri fiyata alıyorlardı.

Mîr Kâsım, İngiliz tüccarların yaptıkları haksızlıklar neticesinde şirketin yöneticilerine şikâyetle bulunmuşsa da sonuç alamamıştır. Niha-

11 Nedevî, *Târîh-i Nedvetu'l-Ulemâ*, s. 22; Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 70-72.

yet yerli tüccarlara vergi muâfiyeti getirmek zorunda kalmış, ancak İngilizler bu uygulamadan çok rahatsız olmuşlar ve sonunda Mîr Kâsım Bengal'i terk ederek Kuzey Hindistan'a gitmiştir. Burada Avadh valisi Şucâuddevle ve Şah Âlem'in yardımıyla Bengal'e dönmeye teşebbüs etmişse de, 1764'te Baksar mevkiinde yapılan savaşta İngilizlere yenilmiştir. Bir yıl sonra (1765) meşhur İlahâbâd Anlaşması yapılmış, şirket bu anlaşmaya göre hükümdarın izniyle Bengal'in *divâmna* yani sivil yönetim ve vergi toplama hakkına sahip olmuştur. İngilizler bu anlaşmaya kadar kanunsuz bir şekilde hareket ediyorken, artık hükümdar fermanı ile İngiliz müdahalesi meşrûiyet kazanmıştır.

Muhammed Ali'ye Karnâtak'ı, Mîr Cafer'e Bengal tahtını vermekle İngiliz hazinesi daha da zenginleşmişti. Nitekim Mîr Cafer tahttan indirilip Mîr Kâsım tahta geçirilmiş, Mîr Kâsım isyan edince, yeniden Mîr Cafer ile pazarlık yapılmıştır. Bu pazarlıktan İngilizlerin elde ettikleri kazanç 50 milyon rupiye yaklaşmıştı. Bu rakamın büyüklüğünün anlaşılması açısından, Bengal nevvâbının eyaletin tamamından yıllık 15 milyon rupi vergi aldığı belirtilmek yararlı olacaktır. Bu rakam şirketin kazancı ile karşılaştırıldığında, Hindistan'ın zenginliğinin nasıl yağmalandığı gözler önüne serilmektedir.¹²

1765'te sivil yönetimi ele geçirdikten sonraki yedi yıl boyunca Bengal'de hem şirket, hem de nevvâb hüküm sürmüştü. 1772'de Warren Hastings¹³ bu uygulamaya son vererek polis ve adalet mekanizmasını da şirketin hâkimiyetine vermiştir. Bundan sonra her bölgeye bir İngiliz hâkim atanmıştır. Bunlar vergi toplamının yanında mal davalarına da bakıyorlardı. Ancak İngiliz parlamentosu şirketin haksız uygulamalarını görerek düzenleyici bir kanun çıkarmıştır. Parlamantonun 1773'te çıkardığı bu kanun ile II. Şah Âlem tarafından Kalküta'da yüksek mahkeme kurulmuştur. Kalküta Yüksek Mahkemesi'nin aldığı bazı kararlar şirketin çıkarlarına ters düşmekteydi, çünkü şirket sadece bu mahkeme üzerinde bir nüfûza sahip değildi. Warren Hastings'in diğer mahkemelerdeki davaları da Kalküta Yüksek Mahkemesi'ne devretmesiyle genel vali, mahkemelerin kontrolünü eline almış oluyordu. Ülkedeki mahkemeler keyfi uygulamalar neticesinde hükümetin gelir kaynağı hâline dönüştürülmüştü.

İngiltere'de yürürlükte olan kanunlar aynı şekilde Hindistan'da da uygulanmaya çalışılmış, hatta ülkede uygulanan eski kanunlar kaldırıl-

12 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 73-80.

13 Warren Hastings'in Bengal valisi olmasına kadarki Hint Yarımadası'nın iktisadî durumu hakkında bilgi için bkz. Tarık, *History of Muslims in South Asia*, s. 185.

mıdır. Diğer bütün zorlukların yanında, mahkemelerde Hindistanlılar ve Avrupalılar arasında ayırım yapılmaya başlanmıştı. Şirket çalışanları bu ülkede ticaret yaptıkları sürece, yabancı olmalarına rağmen ülkenin hâkimi oldukları dönemdeki kadar kötü uygulamalarda bulunmuşlardır. Sadece Hintliler ve Avrupalılar arasında değil, yerli Hıristiyanlar ile diğer din mensupları arasında da ayırım yapmaya başlamışlardı. Şirket bir taraftan İngiliz memurların maaşlarını arttırırken, diğer taraftan Hindistanlıları sadece büyük değil, orta dereceli görevlerden dahi mahrum etmekteydi, Hindistanlılar fiilî olarak bütün önemli görevlerden çıkarılıyorlardı.¹⁴ O kadar ki, idarî ve malî kurumlar bir yana, adalet mekanizması ile ilgili görevler de sadece İngilizlere mahsus kılınmıştı.¹⁵

Doğu Hindistan Şirketi'nin genel valisi olarak 1798'de Hindistan'a gelen Lord Arthur Wellesley Haydarâbâd Devleti'ni denetimi altına almıştır. Baksar'ın fethinden sonra şirket, Lord Wellesley döneminde Gorakhpûr, Rohelkhand ve Güney Do Ab bölgelerini de ele geçirir.¹⁶ Daha sonra büyük hazırlıklar neticesinde Karnâtak nevvâbını azledip Meysûr'da Tipu Sultan'ı¹⁷ 1799'da yenerek Tancûr, Sûrat ve Karnâtak'a hâkim olmuştur.¹⁸

1798'de Haydarâbâd'ın tamamı, 1801'de de Avadh'ın yarısı Doğu Hindistan Şirketi'nin denetimine geçmiş, bundan sonra şirket Marhataların etkisiz hâle getirilmesine çalışmıştır. Daha da önemlisi bu dö-

14 Bu konuda parlamento 1823'te çıkardığı bir kanun ile Hindistanlılara yüksek memurluk kapısını açmıştır. Kanunun metni şu şekildedir: "Hindistan'da oturmakta olan reâyâdan hiç kimsenin din, doğum yeri, nesil veya kan sebebiyle şirkette bir makam, bir hizmet ya da bir memurluk alması yasaklanmayacaktır"; bkz. Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 105.

15 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 97-102.

16 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 89.

17 Hindistan'ı dış tehlikelerden koruma hususunda Tipu Sultan'ın gayretleri Hindistan tarihinin aydınlık bir sayfasıdır. Haydar Ali ve oğlu Tipu Sultan 35 yıl hüküm sürmüşlerdir. Ancak bu iktidarları döneminde bir yandan düşman güçlerle (Karnâtak, Haydarâbâd, Marhatalar ve İngilizler) sürekli savaşmışlar, diğer taraftan da iç komplolarla uğraşmışlardır. Tipu Sultan, Hindu Racalar, Maharacalar ve Nevvâbların İngilizlere karşı savaşmaları için gayret göstermiş, bu hususta Osmanlı Sultanı III. Selim ile de yazışmıştır. Ancak Güney Hindistan'daki emirleri kendi safına çeken İngilizler, Tipu Sultan'ı Sarangâ Patnam savaşında yenilgiye uğratmışlar (1799) ve Tipu Sultan şehid olmuştur; bkz. Nedeví, *Târîb-i Nedvetu'l-Ulemâ*, s. 23.

18 İbâdet Birelvî-Seyyid Feyyâz Mahmûd, *Târîb-i Edebiyât-i Muselmânân-i Pâkistân-o-Hint*, Pencap University, Lahor 1971, c. VIII, s. 1.

nemde Delhi İngilizlerin eline geçmiş ve Hint-Türk İmparatoru Şah Âlem İngilizlere bağımlı hâle gelmişti. Sonraki 50 yıl içinde İngilizlerin iktidar alanları sürekli genişlemeye devam etmiştir. 1857'deki bağımsızlık savaşı¹⁹ neticesinde bu sözde siyasî bağımsızlık da son bulmuş ve İngilizler Hindistan'ın siyasî hayatına tamamen hâkim hâle gelmişlerdir.

Genel vali Lord Dalhousie (1848-1856), sefii Wellesley gibi döneminde sadece Pencap, Güney Barmâ ve Sakam'ı zorla İngiliz denetim bölgelerine katmakla kalmayıp, yeni bir kanun vasıtasıyla -ki buna *Kanun-ı İstikrâz* ya da *Kanun-ı Bazgeşt* adı verilmişti- Sitârâ, Nâgpûr, Chânsî, Cîtpûr ve Sanhbal devletlerine de son vermiştir. Kanun-ı İstikrâz, evladi olmadan ölen raca veya reislerin devletlerine Doğu Hindistan Şirketi'nin vâris olması anlamına geliyordu. Nitekim Dalhousie askerî masrafları karşılamak bahanesiyle Haydarâbâd Devleti'nden Barar eyaletini ayırarak doğrudan şirkete katmıştır (1853). Dalhousie görevini tamamlayıp ülkesine geri döndüğünde, Hindistan'da bıraktığı tesis, İngilizlerin yerli devletleri ortadan kaldırarak bütün Hindistan'a doğrudan ve ortaksız hükmetmek istediği şekildeydi.²⁰

Hem genel vali Lord Dalhousie'nin, hem de şirket yetkililerinin Hindistanlıların inançlarına, hislerine, âdetlerine ve geleneklerine hiç önem vermeyişleri ve onları devamlı aşağılamaları, Hindistanlılarda büyük bir kin ve nefret doğurmuştur ki, şirket bu öfkeyi bastırmak için on sekiz ayını sarf etmek zorunda kalmıştır. Bu öfke 1857 ayaklanması şeklinde kendini göstermişti.²¹

Şirket, ülke ticaretini ele geçirmenin yanı sıra yerli devletleri veya onların büyük çoğunluğunu da ele geçirdiği için, hükümetlerin kendilerine ait orduları da bertaraf edilmişti. Bunun doğal sonucu olarak yüzlerce toprak sahibi, binlerce asker ve memur işsiz kalmıştı. Bu insanlar da mecbur kalarak eşkiyalık yapmaya başlamışlardı. Doğu Hindistan Şirketi ticaret ve hükümet işlerini birlikte yürüttüğü dönemde ticaret perdesi altında kasasını iyice doldurmuştu. Hindistan'da sanat, meslek ve ticaret günden güne gerilemekteydi. Hindistan'ın sanayisi yok edilmişti. Hindistanlılar bütün önemli görevlerden tecrit edilmişlerdi. Mahkemeler gelir vasıtası yapılmıştı. Ayrıca hukukî işlerde Hin-

19 1857'den 1947 hatta 1950'ye kadarki geçen zaman içerisinde bu olay İngilizler tarafından *bağavât* yani isyan olarak adlandırılmıştır. Ancak bölünmeden sonra tarihçiler bu olayı *Bağımsızlık Savaşı* şeklinde telaffüz etmişlerdir.

20 Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. VIII, s. 1-3.

21 Manglorî, *Muselmânân ka Roşen Mustakbil*, s. 108.

distanlılar ve yabancılar arasında ayırım yapılmış, Hindistanlılar aşağılanırm olmuştı. Uygulamada yapılan yanlışlıklar, imtiyazlar ve bunun sonucu olarak artan şikâyetler sebebiyle İngiliz Parlamentosu 1833'te şirketin ticaret hakkını iptal eder. Bu karar sonucunda şirketin elinde sadece Hindistan'ın devlet idaresi kalır. Şirket, ticaret hakkı elinden alınınca tüm dikkatini devletin genişlemesine verir. Nitekim 1856'ya kadar Sindh, Avadh, Pencap, Barmâ ve diğer bazı devletler doğrudan şirketin idaresine girer. İngilizler bu dönemde Hint-Türk hükümdarını çıkarları doğrultusunda kullanmanın siyasî açıdan daha uygun olduğu düşüncesiyle Şah Âlem'in saltanatına dokunmuşlardır. Kasım 1806'da Şah Âlem vefat edince, oğlu II. Ekber Şah tahta geçmiş, ancak onun saltanatı döneminde Doğu Hindistan Şirketi ile Şah Âlem arasında mevcut olan ilişki aynı şekilde devam etmemiştir. II. Ekber Şah'ın bazı istekleri ve bu yoldaki girişimleri durumu daha da gerinleştirdi.²²

Seyyid Ahmed Birelvî ve Mücâhidîn Hareketi

Hint-Türk İmparatorluğu'nun zayıflamasından sonra çeşitli eyalet ve devletlerde hareketlenmeler olmuştı. Pencap'ta Maharaca Rancit Singh ilk olarak kendi Sih vatandaşlarını katledip, Amritsar'ı Sihlerden almıştı. Bu civardaki 100'e yakın kaleyi ele geçirerek Akâlilerin gücünü kırmış ve bütün Kuzey Pencap'a hâkim olmuştı. Sutlac'ın güneyindeki Sih devletler, Doğu Hindistan Şirketi'ne sığınmışlardı. 1809'da yapılan bir anlaşmaya göre burası İngiliz idaresinin de sınırı hâline gelmişti.

Maharaca Rancit Singh kişisel olarak Müslümanlara karşı biri değildi, hatta Pirzâde Azizüddin gibi bir Müslümanı veziri ve mutemedi olarak atamıştı. Ancak askerleri ve komutanları kendisi gibi değillerdi. Marhatalar, imparatorluk zayıfladığında, Kuzey Hindistan'a saldırıp ülkenin büyük bir kesimini ele geçirmişlerdi. Marhatalar ve Râcputlar uzun süreden beri bir devlet geleneğine sahip olduklarından kendi halklarının dinî duygularına dikkat etmekteydiler. Nitekim onlar, kâdınların denetiminde olan şer'î mahkemelere dokunmuşlardı. Ancak Sihler yeni bölgeler ele geçirmeye yabancı bir topluluktı, dolayısıyla başarılı olur olmaz Müslümanlara zulmetmeye başladılar. Nitekim sürekli olarak Pencaplı ve Serhadlı Müslümanlara zulmedildiği haberleri gelmekteydi. Sihlerin Müslümanların mescitlerine saygısızlık ettikleri, ibadetlerini yerine getirmelerine engel oldukları, hatta Müslüman

22 Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. VIII, s. 3-5.

kadınları zorla Sih yaparak onlarla evlendikleri yolunda haberler yayılmaktaydı. Durumu inceleyen Seyyid Ahmed Birelvî, Sihlere karşı cihada karar verir. İngilizler onun bu hareketine mâni olmazlar, hatta madî olarak mücahidlere yardım da ederler. Çünkü İngilizler, Sihlerin gücünün kırılmasını istemektedirler. Böylece Seyyid Ahmed Birelvî, 1824'te mücahidlerle birlikte Haydarâbâd (Sindh) üzerinden Bolan Geçidi yoluyla Afganistan'a girmiş, Hayber Geçidi'nden geçerek Pencap'a saldırmıştır. Seyyid Ahmed Birelvî, Sihlerle yapılan savaşlar neticesinde, 1830'da Pencap'ı ele geçirmiştir. Sihler tarafından vali tayin edilen Sultan Muhammed Han, itaat etmesi şartıyla makamında bırakılmıştır. Birelvî İslâmî hükümleri yürürlüğe koymuş, Mevlânâ Mazhar Ali'yi kadı olarak tayin etmiştir. Seyyid Ahmed Birelvî altı yıl süreli mücadeleden sonra sadece sınır bölgelerinde değil, başkentlerde de insanlara dinî özgürlük kazandırmıştır.²³

Ancak hâkimiyeti ele geçirdikten sonra Seyyid Ahmed'in arkadaşları arasında rekabet başlamıştır. Bir yanda Sultan Muhammed Han'ın rakibi olan Behrâm Han, Peşâver hâkimi yapılmadığı için kızmıştı. Diğer taraftan kadı tayin edilen Mevlânâ Mazhar Ali, Sultan Muhammed Han'ın kardeşi Serdar Yâr Muhammed Han'ı önceki savaşta öldürmüştü. Nitekim Seyyid Ahmed Birelvî Peşâver'den ayrılınca, Sultan Muhammed Han, kadı Mevlânâ Mazhar Ali'yi öldürtmüştür. Ayrıca Seme (Samah) hanlarıyla anlaşarak Seyyid Ahmed'in öşür tahsildarlarını da öldürtmüştür. Seyyid Ahmed buna karşı hiçbir şey yapmamış, Peşâver'den ayrılırken Fateh Han'ı serdar tayin etmiştir. Seyyid Ahmed Birelvî dönüş yolunda Sihlerle peyderpey savaşlar yapmış ve onları yenilgiye uğratmıştır. Ancak Bâlâkot mevkiinde 1831'de yapılan savaşta şehit olmuştur. Savaşta halifesi Mevlânâ İsmail de şehit olmuş ve askerleri dağılmıştır. Pek çoğu Hindistan'a geri dönmüş, bir kısmı da Serhad'da Sathâna ve Suvât vadisine sığınmıştır.²⁴

İngilizlere ve Sihlere karşı Müslümanları ayaklandırmak, özellikle bu iki unsurun güçlenmeye başladığı bir dönemde kolay değildi. Nitekim Şah Abdulaziz insanları buna hazırlamak için, Hindistan'ın *dâru'l-harb* olduğu yolunda fetva vermiş ve hükümdarın ismen varlığıyla

23 Seyyid Ahmed Birelvî'nin biyografisini yazan Mevlevî Muhammed Cafer, onun İslâmî bir devlet kurma amacı taşımadığını, sadece insanlara dinî özgürlük kazandırmak amacıyla cihad ettiğini yazmıştır. Buna delil olarak, cihadı İngilizlere karşı değil, Sihlere karşı başlatmasını göstermiştir. bkz. Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 132-133.

24 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 130-139; Nedevî, *Târih-i Nedvetu'l-Ulemâ*, s. 25-32.

Hindistan'da İslâmî bir devletin var olduğunu düşünmenin yanlışlığını dile getirmiştir. O sadece Kur'ân ve hadis eğitimi vermekle kalmayıp gayr-i İslâmî gelenek ve görenekleri terk ederek gerçek İslâm düşüncesini benimsemeyi de telkin etmiştir. Şah Abdulaziz 1823'te vefat etmiş, ancak ölmeden önce İngilizlerin ve Sihlerin tasallutundan kurtulmaları için Müslümanları teşkilatlandırmış ve fiilî adım için bir askerî meclis oluşturmuştur.²⁵ Bu meclisin başkanlığına Seyyid Ahmed Şehîd getirilmişti. Diğer üyeleri ise Şah İsmail Şehîd ve Mevlânâ Abdu'l-Hay idi.

Yukarıda adı geçen şahıslar konuşmaları ve yazılarıyla sadece Müslümanların inanç, gelenek-görenek ve amellerini gayr-i İslâmî unsurlardan temizlemekle kalmayıp, onları hak yolda cihad etmeye de hazırlamışlardır. Bununla birlikte İngilizlerin müstahkem ve geniş çaplı kuvvetleriyle çarpışmaktansa, kendi konumlarını düzeltmek maksadıyla cihad önce Sihlere karşı yapılmış ve özellikle Serhad'da Sihler oldukça zor duruma düşmüşlerdir. Doğu Hindistan Şirketi'nin yöneticileri cihada davet ve tebliğ gayretlerini tamamen durdurmamışlar. Çünkü onlara göre bu, sadece Sihler aleyhine yapılmaktaydı ve şirket Sihlerin gücünün kırılmasını kendi menfaatine görmekteydi.²⁶

1845'te İngilizlerle Sihler arasında cereyan eden savaşta Sihler yenilmişlerdir. İngilizler bu tarihten itibaren Lahor'a yerleşmişlerdir. İngilizler, Serdar Gulâb Singh ile anlaşarak onu Keşmir hâkimi yapmışlar, mücahidleri de Hindistan'a dönmeye mecbur etmişlerdir. Nitekim Mevlânâ Velâyet Ali yanındakiler ile birlikte Patna'ya geri dönmüştür. Velâyet Ali bir süre burada kaldıktan sonra tekrar Sathâna'ya hicret etmiş ve burada tebliğ faaliyetlerine başlamıştır. Bu andan itibaren hicret edenlerin sayısında 1857 hâdisesinden sonra artış olmuştur. Çünkü Müslümanların maddî, manevî ve ilmî durumları günbegün kötüleşmekteydi. Özellikle eğitim ve memurluk kapısı kapanmıştı. Âlimler ülkelerini terk edip Mekke ve Serhad'a gitmişlerdi. Öğrencilerin de bir kısmı okumak için Mekke'ye, bir kısmı da Serhad'a gidiyordu. İngiliz hükümeti bu dönemde uygulamalarındaki yanlışlıkların kötü neticeleri sebebiyle Müslümanlardan yana endişe içerisindeydi; çünkü ülkede cihad fetvaları verilmeye başlanmıştı.²⁷

25 Noşehrevî, Ebû Yahya İmâm Han, *Terâcim-i Ulemâ-i Hadîs-i Hint*'te (Delhî 1938, s. 87) Şah Abdulaziz'in bizzat cihada katılmak istediğini, ancak yaşlılığı ve gözlerinin az görmesi sebebiyle katılmadığını yazmaktadır.

26 Birelvî-Mahmûd, *Târih-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. VIII, s. 22-27; c. IX, s. 5.

27 Manglorî, *Muselmânân ka Roşen Mustakbil*, s. 143-146.

Ferâizî Hareketi: Bengal İslâm Hareketi

İngilizlerin artan gücüne ağır bir darbe indiren ve Mücâhidîn Hareketi'ne benzeyen bir diğer hareket de Bengal'deki Ferâizî Hareketi'dir. Bu hareketi Hacı Şeriatullah²⁸ başlatmıştır (1804). Başlangıçta bu hareketin amacı Müslümanların gayrimüslimler ile irtibat neticesinde edindikleri inanç ve uygulamaları ıslah etmektir. Ancak sonraları bu hareket siyasi bir mâhiyete bürünmüştür. Hacı Şeriatullah Bengal'i *dâr-ru'l-barb* ilan etmiş, kısa sürede İslâm'ın emrettiği farzları yerine getirmeye öncelik veren ve İngiliz iktidarına karşı olan pek çok taraftar toplamıştır ve bunun için kendilerine "Ferâizî" denilmiştir. Bu hareket neticesinde Müslümanlar arasında Hindu tasallutuna karşı bir özgüven ve üstünlük hissi oluşurken, Ferîdpûr, Dhâka ve Bârisâl şehirlerinin dinî hayatlarında da bir hareketlilik meydana gelmiştir.

Hacı Şeriatullah'ın 1840'ta ölmesi üzerine hareketin önderliğini oğlu Muhammed Muhsin Dudu Miyân (dğ. 1819) üstlenmiştir. Dudu Miyân bu hareketi daha sistemli bir hâle getirerek Doğu Bengal'i çeşitli kısımlara ayırmış ve her halkaya kendi vekilini yerleştirmiştir. Dudu Miyân bir yandan Müslüman halktan vergi alan zâlim toprak sahiplerine karşı çiftçileri ayaklandırmış, diğer yandan da İngilizleri Bengal'den çıkarma planları yapmıştır. Bu sebeple birkaç kez hapse de giren Dudu Miyân İngilizlerle birkaç yıl savaştıktan sonra 1838'de Dhaka'dan gönderilen İngiliz güçlerine yenilmiş ve bu hareket de sona ermiştir.²⁹

1857 Bağımsızlık Savaşı

İngiliz askerlerinin sert tutumları sebebiyle ülke genelinde bir öfke belirmişti. Madrâs Yüksek Mahkeme hâkimi ve meclis üyesi Malcom Loyan, Londra'ya yazdığı bir yazıda şöyle demektedir:

"Biz Hindistanlıların kastlarını aşağıladık. Onların verâset kanunlarını yürürlükten kaldırdık. Evlilik kurallarını değiştirdik. Dinî gelenek ve

28 Hacı Şeriatullah (ö. 1840) Doğu Pakistan'ın Ferîdpûr bölgesinde doğmuştur. 1802'de hacca giden Hacı Şeriatullah burada Neced Vehhâbî Hareketi hakkında bilgi sahibi olmuştur. Hacdân geri dönüşünde dinî ıslah ve irşad faaliyetine başlamıştır; bkz. Şeyh Muhammed İkrâm, *Mevc-i Kevser*, Lahor 1990, 16. bsk. s. 57-58.

29 Muinuddîn Akil, *Musalmanon ki Cidd-o-Cehd-i Âzâdî*, Lahor 1981, s. 31-33; Abdüsselâm Hurşid-Roşen Ârâ Râo, *Târîh-i Tehrik-i Pâkistan*, İslâmâbâd 1993, c. I, s. 14-15; İkrâm, *Mevc-i Kevser*, s. 57-61.

göreneklerini hor gördük. İbadethanelerin *cagir*lerini zaptettik. Resmî kağıtlarda onlar için kâfir yazdık. Emirlerin devletlerine el koyduk. Yağma ile ülkeyi yok ettik. Onları sıkıntıya sokarak vergi aldık. Soylu hanedanları perişan edip başı boş dolaşmaları için planlar yaptık.»³⁰

Kısaca, bütün bu olaylar ülke halkını kızdırmış ve onları ayaklanmaya teşvik etmişti. Ayaklanma Kalküta'da ordu için yapılan kartuşların imalinde inek yağı kullanılması sonucu çıkmıştı. Bu haber üzerine Kalküta ordusunda bir öfke meydana gelmiştir. Bu olay hemen bastırılmış ise de haber Bârekpûr'a ulaşmış, buradaki askerler subayların emrine itaat etmeyi reddetmişlerdir. Bunun üzerine buradaki iki alay askerinin işine son verilmiştir. Benzer bir olay Anbâla'da da meydana gelmiş, ancak yerinde tedbirler alınmamıştır. Ayrıca İngilizler bu kartuşların kullanımını yasaklamak yerine, güçlerine güvenerek askerlerin işine son verme cihetine gitmişlerdir. Nitekim Lakhnov'da bir alay yeni kartuşları kullanmayı reddedince, bu alay da dağıtılmıştır. Aynı şekilde Mîrath'ta da benzer olaylar meydana gelmiş, askerlerin ceza olarak onar yıl hapse mahkum edilmeleri üzerine 10 Mayıs 1857'de ayaklanma başlamıştır. Hindistanlı askerler bazı İngiliz subayları öldürüp hapisteki askerleri serbest bırakmış ve Delhi'ye doğru yola çıkmışlardır. Delhi'ye ulaştıklarında buradaki askerler de kendilerine katılmış, 11 Mayıs'ta kaleye girerek Bahâdur Şah Zafer'i zorla başa geçirmişlerdir. Bu haber bütün ülkeye yayılınca, her tarafta ayaklanma baş göstermiştir. Avadh, Rohelkhand ve Do Âb'a ilaveten Bandelkhand, Bândah, Chânsî ve Kâlpî de İngilizlerin elinden çıkmıştır.

Ayaklanmaya Müslüman nevvâblar, reisler ve âlimlerin yanısıra hakları gasp edilen Hindu racalar da katılmış ve şirketin askerlerine saldırarak ele geçirdikleri yerlerde Bahâdur Şah Zafer'in bayrağını dalgalandırmışlardı. İngilizler Hindistanlı askerlerin yani Pencaplılar, Sihler, Gorakhlar ve reislerin yardımlarıyla ayaklanmayı bastırılmış, bizzat İngiliz tarihçilerin dahi itiraf ettikleri, anlatılması güç işkencelere başvurmuşlardır. Ayaklanmada İngilizlere herhangi bir zararı dokunmayan yaşlılara ve kadınlara da işkenceler yapılmıştır. Anbâla'dan Delhi'ye kadar binlerce suçsuz insan İngilizler tarafından öldürülmüştür. İnsanların vücutları süngülerle delinmiş, Hindular inek eti yemeye zorlanmıştır. Bazı Delhili Müslümanlar çıplak bir şekilde yerlere yatırılmış, baştan ayağa kadar vücutları kızgın demirlerle dağlanmış ve domuz derilerine dikilmişlerdir. Delhililer, evleri yağmalanarak şehirden çıkarılmışlardır. İngiliz askerleri ve onların yardımcıları hâkimiyete

30 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 109-110.

ti tekrar sağladıkları yerlerde silahsız halkı öldürmüşlerdir. Her İngiliz askerine bedel olarak 1000'e yakın yerli halk öldürülmüştür. Bu savaşta Hindistanlıların başarılı olamayışlarının sebebi, emîrlerin ve valilerin karşı tarafa yardım etmeleriydi. Onlar bu şekilde davranarak kendilerinin de korunacaklarını zannediyorlardı. Halbuki yeni emperyalist güç önceki devletler gibi olmadığını ülkeyi sömürüp insanlarını zelil kılarak göstermişti. Bununla birlikte 1857 ayaklanması şirketin iktidarının da sona ermesine vesile olmuş ve hâkimiyet İngiliz Parlamentosu'nun eline geçmiştir.³¹

1857'deki başarısızlığın sebepleri arasında savaşın âniden başlamış olmasının yanında hareketi yönetenlerin savaş tekniği açısından yetersizliği de sözkonusudur. Bağımsızlık savaşında Hindular ile Müslümanların birlikte oldukları ve savaşın Bahâdur Şah Zafer'in bayrağı altında yapıldığı hususunda hiçbir şüphe yoktur. Ancak hareketin faturası ilk önce ve büyük ölçüde Müslümanlara kesilmişti.³²

1857'den sonraki birkaç yıl boyunca İngilizlerin takip ettiği siyaset şu esaslara dayanmaktaydı: İngilizlere karşı savaşmaya cesaret edememeleri için Hindistanlı Müslümanlar mümkün olduğunca zayıflatılması, işsiz ve muhtaç bir hâle getirilmelidir.³³

Bununla birlikte şunu da söylemek gerekir ki, İngilizlerin isyandan sonra hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak için yaptıkları çalışmalar arasında Hindu-Müslüman ittifakını önlemek, her iki grup arasında kendilerine yardımcı olabilecek unsurlardan faydalanmak ve 150 yıldır devam eden ekonomik sömürü ve yağmacılık siyasetini örtme gayretleri de bulunmaktadır.³⁴

İngilizler ile Müslümanları Yakınlaştırma Çabası

Kraliçe Victoria'nın 1858 Kasım'ında Doğu Hindistan Şirketi'nin yetkilerine son vererek Hindistan yönetimini kendi üzerine aldığı, resmî memurluklar için renk ve millet ayrıcalığının kaldırıldığı, bağımsızlık için savaşanlardan hakkında idam emri bulunanların bağışlanması

31 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 109-118; Hurşid Mustafa Rızvî, *Ceng-i Âzâdî-i 1857*, Delhi 1959, s. 490-575.

32 Birelvî-Mahmûd, *Târih-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. IX, s. 1-5; Nedeví, *Târih-i Nedvetu'l-Ulemâ*, s. 33-35.

33 Nedeví, *Târih-i Nedvetu'l-Ulemâ*, s. 35-36; Hâşimî Feridâbâdî, *Târih-i Muselmânân-i Pâkistân-o-Bhârat*, Karâçî 1953, c. II, s. 340-341.

34 *Aligarh Magazine*, Aligarh özel sayısı, Aligarh 1953-1955, s. 32.

yolundaki ilanına³⁵ rağmen, Kuzey Hindistan'daki Müslümanlar için zulüm ve işkence devam etmiştir.³⁶ Siyasî boşluk ve nefretin artmaya başladığı bir esnada, Murâdâbâd'da İngilizlerin kurmuş oldukları yerli mahkemede yargıç olan Sir Seyyid ismiyle meşhur Ahmed Han İngiliz hükümetinin bir memuru olmasına rağmen *Risâle-i Esbâb-i Bağâvat-i Hind* (1859) isimli bir kitapçık yazarak 1857 ayaklanmasının sebebini İngilizlerin kötü idaresine bağlamıştır. Yani uygulanan vergi sistemiyle toprak sahiplerinin iflasın eşiğine getirildiğini, adalet mekanizmasında haksızlıklar yapıp imtiyaz sağlandığını, dine müdahale edilip dinî önderlerin aşağılandığını, eğitimde misyoner köy okullarında Hıristiyanlık eğitiminin verildiğini, memurluklarda bu köy okul ve kolejlerinden mezun olma şartı arandığını, yüksek memurlukların Hindistanlılara kapatıldığını, eşit vatandaşlık haklarının verilmediğini, İngilizlerle yerli halk arasında ayırım yapıldığını, halka karşı aşağılayıcı bir tavır takınıldığını, mülkiyet hakkının Hindistanlıların elinden alındığını ve arazilerin zapt edildiğini³⁷ söyleyerek bu sonucu, idarenin politikalarına ilişkin olarak Hint halkında oluşan kanaat ve yorumlar ile Hindistanlıları yönetime katmama siyasetine bağlar. Ahmed Han devamla, devrin gereklerine göre Müslümanlar ve İngilizler arasında nefret ve uzaklaşma yerine yakınlık ve yardımlaşma siyasetini yerleştirmeye çalışır. *Risâle-i Esbâb-i Bağâvat-i Hind*'de 1857 savaşının sebeplerini inceleyen Ahmed Han *Vefâdâr Muselmânân-i Hind* isimli kitabında, 1857 savaşında insanlık örneği göstererek İngilizlerin canlarını kurtaran Müslümanların çalışmalarından bahsetmiştir. Her iki kitabın maksadı Müslümanlar hakkında İngilizlerdeki şüphe ve nefreti yok etmektir.³⁸

Kargaşanın bitmesinden çok fazla bir zaman geçmeden böyle bir kitap yazarak Müslümanlara vekillik etmek ve sorumluluğu bizzat İngilizlerin üzerine atmak cesaret işi idi. Ancak bu kitaplar İngiliz siyasetinde herhangi bir ânî değişikliğe sebep olmamıştır. Çünkü İngilizlerin İslâm düşmanlığı 1857 ile değil, Doğu Hindistan Şirketi'nin Bengal'i ele geçirmesi ile başlamıştı. Bundan sonra Ahmed Han, Hindistan siyasetinde bilfiil görev almaya başlamış ve bütün gücünü Müslümanlar ile İngilizler arasında dostluk kurmaya sarf etmiştir. Ahmed Han bu dönemde İngilizler ile Hindistanlıların eşitliğine oldukça

35 B.L. Grover-R.R. Sethi, *Studies in Modern Indian History*, Delhi 1963, s. 187.

36 Rızvî, *Ceng-i Âzâdî-i 1857*, s. 490.

37 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Han, *Esbâb-ı Bağâvat-i Hind*, Karaçi 1986.

38 Selim Ahtar, *Urdu Edeb ki Muhtasarerîn Târih*, Lahor 1993, s. 166.

önem vermekte ve İngilizlerin elde ettikleri görevleri Hindistanlıların da elde edebilmesi gerektiğini sürekli olarak dile getirmekteydi.³⁹

Ahmed Han'ın 1885'e kadarki mesâisi Hindistan Müslümanlarını İngiliz hükümetine dost etmek ve bilhassa ayaklanmanın doğurduğu düşmanlık ve şüpheleri ortadan kaldırmak; Müslüman ulemânın kâfir saydığı İngilizlerin hem egemenlik, hem de kültürlerine karşı gösterdikleri düşmanlıkla mücadele edip Müslümanları her yönden İngilizlere ısındırmaya çalışmak olmuştur.⁴⁰

1857 Sonrası İngiliz Siyaseti ve Hindu-Müslüman Çatışması

1861'de Hindistan Meclisleri Kanunu'na (*Indian Councils Act*) bağlı olarak merkez ve eyaletlerde yasama işlerine bakacak kanun yapıcı meclisler kurulur.⁴¹ Genel valinin danışma meclisine atanan üyeler arasında Ahmed Han da bulunmaktaydı.⁴² Daha sonra 1866'da Ahmed Han'ın gayretleriyle ilk siyasî dernek olan British Indian Association (İngiliz-Hintli Derneği) kuruldu. Bu derneğin maksadı Londra'da esasen mevcut olan böyle bir dernek vâsıtasıyla Hindistanlıların temel haklarını talep etmeleri ve şikâyetlerini ortaya koymak için doğrudan İngiliz parlamenterleri ve Hindistan hükümeti ile irtibat kurabilmelerini sağlamaktı. Ülkenin çeşitli yerlerinde buna benzer millî ve dinî ıslaha yönelik pek çok dernek kuruldu (Bengalî Indian Association, Bombay Association, Madrâs Native Association ve Upper Class Hindu Association gibi), ancak bütün bu derneklerde Hindular çoğunlukta ve hepsinin maksadı Hinduların çıkarlarını korumaktı.⁴³

Müslümanlara karşı Hindu hareketler İngilizler döneminde belirgin şekilde ortaya çıkmaya başlamıştı. Hindular arasında dinî ihyâ adıyla yapılan bu çalışmalar onlardaki milliyetçilik duygusunu geliştirmek için önem taşımaktaydı. Bu amaçla kurulan derneklerde ulusal önderler de görev almışlardı. Amacı Hindular arasında vatan sevgisi ve Hindu milliyetçilik duygusu yaratmak olan hareketler başlatılmıştı. Böylece Hindu milliyetçiliği İngilizlerin önderliğinde oldukça gelişmişti. Bu faaliyetler neticesinde Hindular arasında yeni bir kuvvet hissi elde eden çe-

39 *Aligarh Magazine*, s. 28.

40 Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Taribi*, Ankara 1987, c. III, s. 380-381.

41 Grover-Sethi, *Studies in Modern Indian History*, s. 353-354.

42 Bayur, *Hindistan Taribi*, c. III, s. 332.

43 Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. IX, s. 16.

şitli gruplar ortaya çıkmıştı. *Arya Semâc*⁴⁴ hareketi buna bir örnektir. Artık elde edilen bu yeni gücün Müslümanlara karşı kullanılması kaçınılmaz bir şeydi. Bu güç XIX. yüzyılın sonlarında İngiliz hükümetinin gölgesinde yeni bir şekil almıştı. Bu hareketin amacı ortak bir din ve kültür temelinde dayalı bir Hint ulusu oluşturmaktı. Nitekim bu topluluğun planı *Şudhî* (Hindulaştırma) şeklinde ortaya çıkmıştı.⁴⁵ *Arya Semâc*ler hem İngilizlerden hem de Müslümanlardan öğ alacakları günü beklediklerini açıkça söylemekteydiler ve Müslümanların Hindistan'da kalmalarını istemiyorlardı.⁴⁶

İngilizlerin hâkimiyetinden önce Hindular ve Müslümanlar arasındaki ilişki egemen ve yönetilen şeklinde idi. Ancak İngilizler hâkimiyeti kurup bağımsızlık savaşı başarısız olunca, her iki grup da yöneti-

44 1341-42/1922-23 yılındaki en önemli olay *Şudhî* ve *Sangathan* hareketleridir. Bunlar Hindistan tarihinin en tehlikeli hareketi olan Arya Semâc Hareketi'nin (1875) parçası idiler. Bu hareketin amacı, Müslümanları Hindulaştırmaktı. Hindu-Müslüman ittifadının mevcut olduğu bir dönemde bu hareketin başlatılmış olması çok mânidardır. 1920-22 yıllarında Hilâfet Hareketi ve Congress'in karşılıklı yardım ve işbirliğiyle ortaya çıkan Hindu-Müslüman ittifakı Hindistan'ın geleceğinde İngiliz iktidarı için tehlike oluşturmaya başlamıştı. Durumun nezaketini gören İngilizler her iki grup arasına daha önce yaptıkları gibi nefret ve ayrılık tohumları ekmişler ve bunda başarılı da olmuşlardır. 1922'de vali vekili Terk-i Müvâlât Hareketi'nin önemli bir lideri olan Suvâmî Şar Dhânand'ı hapisten serbest bırakmıştır. Suvâmî Şar Dhânand serbest kalır kalmaz, Müslümanları Hindulaştırma çalışmalarına başlamıştır. Diğer taraftan Dr. Munce tamamen Hindulardan oluşan Sangathan topluluğunu kurmuştur. Âgrah, Mithrâ, Etah, Atâvah, Kânpûr, Ferruhâbâd, Gorgânavah ve Menpurî bölgeleri bu hareketin önemli merkezleri idi; bkz. Seyyid Mahbûb Rızvî, *Târîh-i Dâru'l-Ulûm Diyobend*, Karaçi 1976, c. I, s. 261-266.

45 Dâru'l-Ulum Diyobend bu hassas ortamda All India National Congress'e müracaat ederek bu tehlikeli hareketin bir an önce durdurulmasını istemiştir. Ancak Diyobend tarafından yapılan çağrılara olumlu cevap verilmez. Bunun üzerine Diyobend bu hareketlerin başladığı yerlere Müslüman tebliğciler göndererek tebliğ merkezleri kurmuş ve bu hareketlerin önünü büyük ölçüde kesmiştir. Özellikle Âgrah'da yaşayan ve yeni Müslüman olmuşken, bu hareketler sonucunda Hindulaştırılan 450 bin Malkâna'lı Râcput tekrar İslâm'a kazandırılmıştır. Diyobend'in çalışmalarına ilaveten Cemiyet-i Ulemâ-i Hind gibi diğer bazı kurumlar da bu fitne hareketini önlemeye mâtuf çalışmalar yapmışlardır. Bu yolda çalışmak üzere Mevlâ Ebû Rahmet Mîrathî ve Gulâm Muhammed tarafından Ârî dinini ve Sanskritçe'yi bilen tebliğciler yetiştirilmiş, yapılan münâzaralar neticesinde Aryâ Semâciler yenik düşmüş ve şartlar normale dönmüştür; bkz. Rızvî, *Târîh-i Dâru'l-Ulûm Diyobend*, c. I, s. 494-496.

46 Hurşid-Ârâ Râo, *Târîh-i Tehrik-i Pâkistan*, s. 67-68.

len konumuna düşmüşlerdi. Yöneticiler bazen bir gruba, bazen de diğer gruba yardım ediyorlardı. Hindu-Müslüman çatışması bu şekilde yabancı idare altında önce iktisadî ve kültürel, sonra siyasî gelişme ve üstünlük için yarış şekline dönüştü.

Diğer taraftan Nevvâb Abdüllatîf Han (Emir Ali, ö. 1928) ve Mevlânâ Kerâmet Ali gibi Müslüman liderler Bengal’de Müslümanların sosyal, kültürel ve dinî ıslahı için çalışmaktaydılar. Ahmed Han yapılan ıslah çalışmalarına rağmen Müslümanların bekâsının İngilizlere yardım ederek onların himayesini elde etmekten geçtiğine inanıyordu. Kısacası o İngiliz hâkimiyetini bir bütün olarak Müslümanlar için gerekli görmekteydi.⁴⁷

Ahmed Han’ın vefatından (1898) iki yıl sonra 1900’de Hinduların ısrarı üzerine birleşik eyaletlerdeki bütün resmî dairelerde Urduca yerine Hintçe, Arap alfabesi yerine de Nâgarî alfabesinin yürürlüğe konulması kararlaştırıldı.⁴⁸ Bu uygulama Müslümanları sadece manevî olarak değil, kültürel ve iktisadî yönden de etkilemiş, yapılan itirazlar sonuç vermemişti. Bundan sonraki zaman zarfında Urduca-Hintçe çatışması da bölücü bir unsur hâlini almıştır. Hintçe’ye millî bir vasıf kazandırmak amacıyla Hintçe’yi geliştirme dernekleri kurulmuştur. Ayrıca *Hindustânî* adıyla Urduca’yı Hintçe’ye katma çalışmaları başlatılmıştır. Müslümanlar, Hindu zihniyetin bu planını önceden anlamış, Urduca ya da kültürlerinin korunması ve geliştirilmesi için üzerinde kültür ve hayat görüşlerini tatbik edebilecekleri ayrı bir yolun gerekliliğini hissetmişlerdi. İşte bu, Müslümanlara iki ulus bilincini aşıl原因 ve onları ayrılık siyasetine hazırlayan en önemli kültürel unsur olmuştur.⁴⁹

Nitekim 1901’de Müslümanlar Aligarh’da *Siyâsî ve Muâşeretî İdâre-i Muselmânân* (Müslümanların Siyasî ve Toplumsal Derneği) ismiyle bir dernek kurarlar. Ayrıca Lakhnov’da da *Muhammadan Political Organization* ismiyle bir dernek daha kurulur. O dönemde vali olan Lord Curzon ilk olarak Bengalli Hinduların artan güçlerini kırmak, ikinci olarak da Bengal’in idarî yükünü hafifletmek için 1905’te Bengal’i ikiye böler.⁵⁰

Eskiden pek çok defa ayrı devletler hâlinde yaşamış olan bugünkü Bengal, Bihâr ve Orissa eyaletleri birleşmiş olarak Bengal ilini teşkil et-

47 Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. IX, s. 6-11.

48 *Târîh-i Tehrîk-i Âzâdî*, Karaçi 1963, c. III, s. 263; Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. IX, s. 17.

49 Akil, *Musalmanon ki Cidd-o-Cehd-i Âzâdî*, s. 68.

50 Manglorî, *Muselmânnon ka Roşen Mustakbil*, s. 357.

mekteydi. O zamanlar buralarda 78 milyonluk bir nüfus yaşamaktaydı. Bu açıdan yönetimi kolaylaştırmak için buranın ikiye bölünmesi mâkul görülebilirdi. Lord Curzon o zamanki Bengal'i komşu olan Asam ili ile bir bütün saymış, Batı Bengal, Bihâr ve Orissa'yı yeni bir il, Doğu Bengal ile Asam'ı da başka bir il yapmıştır. Amaç sadece yönetimi kolaylaştırmak olsaydı, tarihî Bengal ülkesini bir il yapması ve ona katılmış olan Bihâr ve Orissa'yı ondan ayırması gerekirdi ve hiç olmazsa bu daha mâkul görülebilirdi. Lord Curzon'un başvurduğu tarzın bir sonucu da Doğu Bengal'deki Müslümanlara yani o sırada Indian National Congress'in inkılap hareketlerine katılmayan bir unsura kesin bir çoğunluk sağlamasıydı.

Bilhassa Congress, Hindu aydınları ve hatta halk, kral nâibinin bölme hareketine karşı son derece çetin bir muhalefet ortaya koymuşlardır. Esasen Bengal'in bölünmesine karşı Congress çok önceden cephe almış ve 1904'te bu tasarıya karşı protestoda bulunmuştu. Ancak Lord Curzon bu ve benzeri protestolara hiç aldırmaz etmeden bölünme emrini 20 Temmuz 1905'te çıkarmış, aynı yılın 16 Ekim'inde yürürlüğe koymuştur. O ana kadar Congress'te hâkim inanç İngiltere'nin er geç yerli halkın isteklerini kabul edeceği ve sonuna kadar onlarla zıt gitmeyeceği merkezinde idi. Ancak bölme kararı bu inancı kırmıştır. Congress 1906'da Kalküta'da yaptığı bir toplantıda Hindistan'ın kendi kendini yönetme hakkını elde etmesini amaç edinmeye ve Bengal'i bölme kararı düzeltilinceye kadar İngiliz mallarını boykot etmeye karar verir. Özet olarak Bengal'in ikiye bölünmesi kararı Hindistan'da olağanüstü bir galeyana meydana getirmiştir. Bu yüzden doğan muhalefet hareketi çok uzun sürmüş, hükümet de bu harekete karşı uzun süre direnmiştir. Hükümet, Morley Minto Islahatı'ndan sonra Hindu vatanseverlerden ılımlı olanları kazanmaya muvaffak olduğu bir devrede bu bölme kararından vazgeçer ve tarihî Bengal ülkesini yeniden birleştirir, fakat Asam, Bihâr ve Orissa'yı ondan ayırır (1911). Bölme keyfiyetinin Müslümanlara hoş görünmek ve onların çoğunlukta buldukları Doğu Bengal'de gelişmelerini sağlamak için yapıldığı dahi iddia edilmiştir. Bu karardan vazgeçilmesi Müslümanlara çok ağır gelecek ve onlarda, kendilerinin Hindulara feda edilmiş oldukları duygusunu doğuracaktır.⁵¹

1905'te Bengal bölündüğünde Müslümanların siyasî şuuru da yeni bir yön almıştı. Hindular bu bölünmeye itiraz ederek şiddetli gösterilerde bulununca, Müslümanlar da kendi siyasî maksatları için 1906'da

51 Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. III, s. 464-471.

Dhâka'da yapılan büyük toplantıda Muslim League'yi kurdular.⁵² Muslim League'in maksadı Müslümanların içlerindeki İngiliz nefretini silmenin yanısıra Hint Müslümanlarının siyasî hak ve çıkarlarının göz önünde bulundurulmasını, onların istek ve ihtiyaçlarının hükümete sunulmasını sağlamaktı. Kuruluşunun ilk beş yılında Muslim League ne İngiliz hükümetinin muhalefeti ile karşılaştı, ne de hükümete karşı muhalefet etti,⁵³ ayrıca parti Londra'da Emir Ali'nin başkanlığında bir de şube açmıştır.⁵⁴

XIX. Yüzyıl Hint Yarımadası'nda Sosyal Durum

Şah Âlem'den Bahâdur Şah Zafer'e kadar bütün Hint-Türk hükümdarları her ne kadar sadece ismen hükümdar idilerse de, kanunî olarak hiçbir zaman Hindistan'a hâkim olmaktan mahrum olmadılar. Hint-Türk hükümdarının nazarında ister Müslüman ister Hindu, ister Şîî ister Sünnî bütün halk eşitti. Delhi halkı da toplumun bu miyarını benimsemişti, bütün insanlar güven içinde hayat sürmekteydiler. Bununla birlikte halkın büyük çoğunluğu İngiliz yöneticilerin hâkimiyetini bir emr-i vâki ile kabul etmiş ve normal hayatlarına dönmüş görünüyordu. Ticaret daha ziyâde Hinduların, sanat ise Müslümanların elindeydi.⁵⁵ Hâlî, *Yâdigâr-i Gâlib*'de şöyle yazmaktadır:

“XIII/XIX. yüzyılda Müslümanların çöküşü had safhaya ulaştığında, onların zenginliği, şerefi ve iktidarı ile birlikte ilim ve faziletleri de yok olmuştu. Tesadüfen Delhi'de birkaç ilim ehli toplanmıştı. Onların sohbetleri Ekber ve Şah Cihan dönemindeki sohbet ve toplantıları hatırlatmaktaydı.”⁵⁶

Ahmed Han, Hint-Türk İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Delhi'de bulunan bu kişilere, eseri *Asârü's-Sanâid*'de değinmiştir. Devrin hükümdarı Bahâdur Şah Zafer şiir ve şairliğe oldukça ilgi duyardı. Bizzat kendisi de şiir inşâd eder ve *Zafer* mahlasını kullanırdı. Kale içerisinde düzenli olarak muşâare (şiir meclisleri) olur, kalenin dışında da şehrin çeşitli yerlerinde şiir meclisleri düzenlenirdi. Gâlib, Mumin, Zevk, Zafer, Şah Nâsır, Neyyir, Şeyfte, Rahşan, Memnûn, Sahbâi, Beyhabar, Nisâr, Mecrûh, Arif, Zâhir, İhsan ve Sâlik gibileri-

52 Feridâbâdî, *Târîh-i Muselmânân-i Pâkistân-o-Bhârat*, s. 526.

53 Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. IX, s. 18.

54 Bayur, *Hindistan Tarîhi*, c. III, s. 476.

55 Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. VIII, s. 7.

56 Hâlî, *Yâdigâr-i Gâlib*, Sindh 1962, s. 9.

nin Farsça ve Urduca nağmeleriyle bütün Delhi fezası yankılanmaktaydı. Nitekim XIX. yüzyılın ilk yarısında Delhi, Doğu medeniyetinin dinî ve dünyevî ilimleri ile güzel sanatlarının merkezi durumundaydı. Ancak İngilizlerin gelişine paralel olarak Batı etkisi yavaş yavaş nüfûz etmeye ve aile bağları da zayıflamaya başlamıştı. Bağımsızlık adına sosyal ve toplumsal değerlerden yüz çevrilmekteydi. Mirzâ Bâbü'r Batı'ya has binalar inşa ettirmekle kalmayıp aynı zamanda Batı'ya özgü elbise de giymeye başlamıştı.⁵⁷

1857'deki bağımsızlık mücadelesi eski çağırdarlık sistemini yaralamıştı. Bu da İngiliz Hindistan'ında üst tabakayı yani soylu sınıfı yok etmiş ve İngiliz hükümetinin izlemiş olduğu siyaset, mensupları idarenin kuklası olan yeni bir soylu sınıf meydana getirmişti. İngilizler eski sistemi yok ettiklerinde öyle üçüncü sınıf bir tabaka ortaya çıktı ki bunlar ne soylular, ne de işçi sınıfı arasında yer almaktaydı. Bu orta tabaka 1857'den sonra toplumun her alanına yayılmaya başladı. Ahlâkî, siyasî, kültürel, sanatsal, sosyal, dinî kısaca hayatın her alanında liderliği ellerine almaya başladılar. Hindistan'da yeni değerleri yaymaya çalışanlar işte bu orta tabakaya mensup kişilerdi. Netice olarak Hindistanlıların zihninde şu soru belirmeye başladı: Acaba modern değerler ve fikirler tamamen red mi edilecek, yoksa aynen kabul mü edilecekti? Yoksa onlara millî şekil verilerek bir orta yol mu çıkarılacaktı? Müslüman ve Hindu toplum arasında üç ekol ortaya çıktı: Birincisi, her yeni şeyi reddedip eski gelenek ve görenekleri savunanlar; ikincisi, eskiyi reddeden yenilikçiler; üçüncüsü, eski ile yeniye birleştirip zamanın şartlarına uygun hâle getirmek isteyenler.

O dönemde Hindistan'da fiilî olarak her alanda henüz eskinin tesiri mevcut ise de, Batı etkisi yavaş yavaş nüfûz etmeye, eski hayat ve toplum tarzı tedericen değişmeye başlamıştı. Böylece İngilizlerin Hindistan'a gelişiyile devlet sisteminden başlayarak adalet sistemi, haberleşme, polis teşkilatı, sağlık teşkilatı, tıp, sanat, ticaret, ekonomi, eğitim-öğretim, ilim, sanat, fikir, ahlâk, toplum, kültür, medeniyet, edebiyat, dil, gelenek, görenekler ve inanç gibi her şey Batı'nın rengiyle boyanmaya başlamış ve Hindistanlıların düşünüş ve davranış tarzları değişmişti.⁵⁸

1857'deki bağımsızlık savaşından sonraki birkaç yıl boyunca İngilizlerin takip ettiği siyaset sonucu XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Bengal'de seçkin Müslüman sınıf yok olmuş ve normal tabakadan Müslüman ailelerin rahat bir hayat sürmesi zorlaşmıştı.⁵⁹

57 Birelvî-Mahmûd, *Târih-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. VIII, s. 10-13.

58 Birelvî-Mahmûd, *Târih-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. IX, s. 40.

59 *Aligarh Magazine*, s. 20.

Kısaca İngilizler, Hindistan Müslümanlarının zilletini kendi siyasetlerinin temeli yaparak onları sadece kendi geçim kaynakları haline getirmekle kalmamışlar, zihnî ve fikrî kapasitelerini de eğitimden mahrum bırakarak işlemez hâle getirmişlerdi. İngilizler Müslümanları ağır bir zillete düşürürken, Hindulara ekonomi ve eğitim alanında kolaylıklar sağlayarak kendilerine her konuda önderlik etmekteydiler.⁶⁰

İlmî ve Edebî Durum

600 yıldan beri Hindistan'ı aydınlatan ilmin ışığı, İngilizlerin yarımadaya hâkim olmalarıyla sönmeye yüz tuttu. İngilizler iktidarı ele geçirdikten sonra kendi din, kültür, ilim ve sanatlarını da yaymaya başlamışlardır. İngilizler ülkede yürürlüğe koydukları eğitim nizâmında İslâmî ilimlere yer vermemişlerdi. XIX. yüzyıl, Müslümanların hayatlarında oldukça zor bir dönem olmuştu. İmparatorluğun çöküşü ve ortaya çıkan kargaşa, siyaset ile birlikte Müslümanların inanç ve fikirlerini de sarsmıştı. İngilizlerin yürürlüğe koydukları eğitim sistemi önceki sistemden tamamen farklıydı. İngilizlerden önce Hindistan'da yaygın olan eğitim sisteminin en önemli özelliği, dinî ilimler yanında önemli resmî ve askerî görevlere insan yetiştirmektir. Mesela Şîr Şah Surî (947/1540-952/1545) Conpûr medresesinde yetişmiştir. Şîr Şah'ın kısa iktidarı siyasî ve medenî reformlar açısından Hindistan tarihinde önemli bir dönemdir. Ekber devrinin (963/1555-1014/1605) pek çok anayasal reformu gerçekte Şîr Şah'ın döneminde başlamıştır.⁶¹

Doğu Hindistan Şirketi'nin iktidarı ele geçirdiği dönemde Müslümanların eski eğitim sistemi devam etmekteydi. Yani ülkedeki valiler ve emîrler eğitime yardım etmekteydiler. Eğitim için çağırılar verip araziler vakfediyorlardı. Ayrıca okullara doğrudan para yardımında bulunuyorlardı. Delhi'deki merkezî hükümet sona erince bile sadece Rohelkhand bölgesinde (Delhi'ye yakın) 5000'e yakın âlim, çeşitli medreselerde ders vermekteydi. Hindistan'da İslâm devletinin çöküşü Evrengzîb'in ölümüyle başlamıştı. Ancak yine bu dönemde, Hindistan'da büyük okulların temelleri atılmıştı. Bu okulların en meşhuru Lakhnov'daki Firengî Mahal medresesidir. Kutb-i Şehîd ismiyle mâruf Mevlânâ Kutbuddîn Sahâlvî'nin oğlu Molla Esad, Evrengzîb'den Lakhnov'da kalmak için bir zamanlar Fransızlara ait bir mekân olan Firen-

60 Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. IX, s. 6.

61 Rızvî, *Târîh-i Dâru'l-Ulûm Diyobend*, c. I, s. 136-140.

gî Mahal'i almıştı. Bu hanedan 1105/1693'te Sahâl kasabasından Lakhnov'a gelerek buraya yerleşmiştir. Nitekim Mevlânâ Kutb-i Şehîd'in dört oğlundan en meşhuru olan Mevlânâ Nizâmüddîn'in adına Firengî Mahal'in meşhur medresesi Medrese-i Âliye Nizâmiyye kurulmuştur. Mevlânâ Nizâmüddîn, Ders-i Nizâmî adıyla meşhur bir Arapça eğitim müfredatı tertip etmiştir. Lakhnov'daki Firengî Mahal ve Ders-i Nizâmiyye'de pek çok saygın âlim olmakla birlikte bunların halk üzerinde çok fazla manevî etkileri yoktu. Çünkü Ders-i Nizâmiyye'de Kur'ân ve hadis ilimlerine çok az yer verilmişti. Bunların yerine fıkıh, usûl-ı fıkıh, kelâm, sarf, nahiv, mantık, felsefe ve astronomi eğitimine öncelik verilmekteydi. Bu özelliğiyle Lakhnov bütün Hindistan'da sözkonusu ilimlerde en büyük merkez sayılmaktaydı.

Bu dönemde ikinci bir ilim merkezi Delhi idi. Burada Şah Abdurrahim'in oğlu Şah Veliyullah ilmî alanda büyük hizmetler vermiştir. Şah Veliyullah ve oğulları, Firengî Mahal'deki Ders-i Nizâmiyye'nin aksine Kur'ân ve hadis ilimleri yanında bâtinî ilimlere de yer vermekteydiler. Nitekim Hindistan'da hadis ilmini yayma çalışması XVIII. yüzyılda Şah Veliyullah zamanında başlamıştır. Bu dönemde o zamana kadar Farsça tercümesi olan Kur'ân-ı Kerîm Urduca'ya tercüme edilmiştir. Onun görüşlerinden etkilenenler iki gruba ayrılmışlardır. Birinci grup bid'atı terk etmiş, Hanefiliği bırakmış ve hadisi esas almıştır. Şah Abdulaziz ve kardeşleri ile onlara tâbi olanlar bu gruptandır. İkinci grup bid'atı terk etmekle birlikte Hanefiliği bırakmamıştır. Bunlar Şah İsmail Şehîd ve taraftarlarıdır. Şah Veliyullah'ın metodu kendi metodlarından farklı olmasına rağmen bu her iki grup onu kendilerindenmiş gibi göstermektedir. Şah Veliyullah'ın vefatından sonra takipçileri onun metodunu devam ettirmişlerdir. Bu grup "Ehl-i hadis" veya "Gayr-i mukallid" adıyla meşhur olmuştur. Şah Veliyullah ve ailesinin yapmış olduğu çalışmalar ve açmış olduğu yol kendilerinden sonra gelenlerin ıslah ve bağımsızlık çabaları için hareket noktası olmuştur. Bu dönemde Delhi ve Lakhnov'a ilaveten Kalküta, Madrâs ve Hindistan'ın büyük şehir ve kasabaları birer ilim merkeziydi. Kısacası, o dönemde Hindistan'da âlimler ve medreselerden yoksun olan hiçbir kasaba yoktu. Yukarıdaki durum Hindistan'ın büyük şehirlerinde bulunan Şîi medreseler için de geçerliydi. Bu medreselerde Sünnî ve Şîi öğrenciler akâid ayırımı yapılmaksızın okumaktaydılar.⁶²

62 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 156-159; Nedeî, *Târîh-i Nedvetu'l-Ulemâ*, s. 38-39; Süreyyâ Dâr, *Şah Abdu'l-Azîz Muhaddîs Dehlevî or Un kî İlmî Hidmât*, Lahor 1991, s. 295-308; Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. VIII, s. 32.

Doğu Hindistan Şirketi'nin İlk Dönemlerinde Eğitim

İngiliz hâkimiyetinden önce Bengal'de 80.000 medrese bulunmaktaydı. Bengal'in 1/4'ü eğitim için vakfedilmişti, ayrıca hükümdar ve emîrlar de eğitim masraflarını karşılıyorlardı.⁶³ Buna karşın İngilizler başlangıçta eğitime hiç önem vermemişlerdi. Çünkü şirket ticaret ve diğer yollarla Hindistan'da maddî kazanç elde etmeyi hedeflemişti. Şirket 1857'den sonra iktidarı ele geçirincede, resmî memur yetiştirmek ve diğer amaçlarını gerçekleştirmek için İngiltere'nin de desteğiyle resmî eğitime önem vermeye başladı, zira şirket halkın ihtiyaçlarını da gidermek zorundaydı. Bununla birlikte eğitim ile ilgili olarak İngilizler arasında iki farklı görüş vardı. Bir grup, Hindistanlılara dinî eğitim verilmesini, bu yolla insanların Hıristiyan olacaklarını, böylece eğitim görmüş insanların tehlike olmaktan çıkacaklarını ve neticede İngiliz hâkimiyetinin devam edeceğini ileri sürüyorlardı. Buna karşılık Doğu Hindistan Şirketi'nin idarecileri bir dinin öğretilip yerleştirilmesiyle insanların amaçlarının da birleşeceğini, böyle olursa Hindistan'da İngiliz hâkimiyetinin zarar göreceğini, insanları Hıristiyanlaştırmanın bu dönemde yararlı olmadığını, bunun yerine, eğitim görmek isteyen Hindistanlıların İngiltere'ye gönderilmesinin uygun olacağını savunuyorlardı.

Nitekim şirket idarecilerinin muhalefeti neticesinde, 1792'de İngiliz Parlamentosu'na sunulan Hindistan'da Protestan dininin eğitimi için imkânlar sağlanması yolundaki teklif reddedilmiştir. Parlamento'ya sunulan teklifin reddedilmesine rağmen bu yöndeki çabalarını sürdüren İngilizler de vardı. Bunlardan biri de Charles Grant idi. Charles Grant 1793'te İngilizce eğitiminin yürürlüğe konulmasını teyiden 1798'de bir eser kaleme almıştır. Sözkonusu eserde İngilizce'yi resmî eğitim dili yapmakla İngilizlerin neyi amaçladıkları açıkça görülmektedir:

1. Hindulara tadrîcen İngilizce'yi öğretmek, daha sonra bu yolla İngiliz sanatı, felsefesi ve dinini öğretmek tamamen İngiltere'nin ihtiyâ-rındadır.

2. Ancak Hinduların İngilizce eğitim yoluyla elde edecekleri en önemli şey dinî bilgileri öğrenmek olacaktır.

3. Müslümanlar kendi iktidarlarında Hinduların karakterlerinde hiçbir değişiklik yapmamışlar ve onları kendi hâllerine bırakmışlardı.

4. Hindular o kadar korkaktırlar ki, onlarda siyâsî bağımsızlık elde etme kabiliyeti oluşmasını ummak anlamsızdır.

63 Nedevî, *Târîh-i Nedvetu'l-Ulemâ*, s. 37.

5. Eğitimin yayılmasıyla bir zaman sonra İngiliz iktidarının çökeceği ve çıkarlarının zarar göreceği endişesiyle Hindistanlıları gerçek dinden (Hıristiyanlık), en güzel ahlâktan, ilim ve sanattan mahrum bırakmamak gerekir.

6. Nasıl ki Müslümanlar resmî dili Farsça yapmışlar ise, aynı şekilde İngilizce'yi yürürlüğe koymakla da mahkemeler ve resmî dairelerdeki işlerde kolaylık sağlanacaktır. Hindular bunu memnuniyetle kabul edeceklerdir. Çünkü bununla kendi itibar ve önemleri artacaktır.

Genel vali Warren Hestings, Müslümanların isteği üzerine Arapça ve Farsça eğitimi için 1781'de Kalküta'da bir medrese kurmuştur. Müfredatta dinî ilimler yerine edebiyat ilimleri konulmuştur. Aynı şekilde Sanskritçe eğitimi için 1791'de Benâres'te Sanskritçe Koleji tesis edilmiştir. Bu her iki kolejin kuruluş amacı kanunî işlerin yerine getirilmesi için Hindu ve Müslüman memurlar yetiştirmektir. Nitekim kraliyet vekili Lord Minto 1811'de uzun bir mektup yazarak şirketin idareciler heyetine göndermiş, Hindistanlılara dinî eğitim verilmemesi sebebiyle yalan şahitlik ve sahtekârlık suçlarının arttığını ifadeyle, kolejlerin kurulmasını ve eğitime önem verilmesini istemiştir. Bu önerilerin şirket idaresine ulaşmasının ardından 1811'de bir komite kurulmuş ve bu komitenin isteği üzerine parlamentodan bir kanun geçirilmiştir. Bu kanuna göre Hindistanlıların eğitimi için düzenli olarak yıllık 100 bin rupi verilmesi kabul edilmiştir (1813). Bu kanun sebebiyle 1814'te şirket idarecileri tarafından genel valiye gönderilen bir mektupta Sanskritçe'nin desteklenmesi ve Hinduların ilimlerinin teşvik edilmesi istenmiştir.

Bununla birlikte şirketin ülke hâkimiyetini ele geçirmesinden 50 yıl sonra kabul ettiği bu kanunu dönemin idarecileri 10 yıl boyunca uygulamamışlardır. Ancak 1823'e gelindiğinde yukarıdaki kanunla kabul edilen 100 bin rupinin kullanılmasına izin verilmiştir. 1813'teki kanunun yürürlüğe girmesiyle önceleri kendilerine yasak konulan Avrupalı papazlar yavaş yavaş Hindistan'a girmeye ve yer yer İngiliz okulları açmaya başlamışlardı. Yine bu dönemde Kalkütalı Râcâ Râm Mohan Râe, İngilizlerin yardımıyla Kalküta'da Anglo Indian College adıyla bir İngiliz koleji kurmuştur (1816-17). Bu koleji takiben 1821'de Ponnâ'da Hindu Koleji ve 1823'te Âgrah Koleji kurulmuştur. Aynı dönemde Kalküta Medresesi, Sanskritçe Koleji ve Âgrah Koleji'ndeki İngilizce sınıflarında artış yapılmıştır. Yürürlüğe konulan eğitim sistemiyle özellikle Hindu gençlerin inançlarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu kolejlerde İngiltere'deki bir kolejdekinden daha fazla İncil eğitimi verilmekteydi. 1833'te şirketin sözleşmesi yenilendiğin-

de, 40 yıl önce Hindistan'da Hıristiyanlık'ın yayılması yolunda parlamentoya hitâben bir eser kaleme alan Charles Grant başkan olmuştur. Nitekim onun Hindistan'daki dinî ve ahlâkî gelişim ile ilgili olarak parlamentoya yapmış olduğu öneri kabul edilmiştir. Artık bu yeni kanunla birlikte papazlar üzerindeki kısıtlamalar tamamen kaldırılmış oluyordu. Bundan sonra çok sayıda papaz Hindistan'a gelmeye ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır. Bu dinî tartışmalara sadece papazlar değil, idareciler de katılmaktaydılar. 1833'te Râcâ Râm Mohan Râe, Doğu dilleri yerine İngilizce ile eğitim verilmesi için çaba sarf etmiştir. Bu meseleyi karara bağlamak için 1834'te bir komite kurulmuş ve başkanlığına Lord Macaulay getirilmiştir. Komitenin 1835'teki oturumunda Lord Macaulay'ın etkisiyle İngilizce'nin öğretilmesini teyit eden bir karar alınmıştır. Lord Macaulay'ın bu kararla hedeflediği şey raporunda şu şekilde yazılmıştı: "Bizim milyonlara varan tebaamız ile aramızda tercümanlık edecek bir topluluk oluşturmamız gerekmektedir. Bu öyle bir topluluk olmalıdır ki, kan ve renk açısından Hintli, ancak zevk, düşünce, ifade ve anlayış açısından İngilizler gibi olmalıdır."⁶⁴ Nitekim Hindistan'da İngilizce'yi yürürlüğe koymaktan maksat, siyahî İngilizler meydana getirmek, hükümetin misyonunu yürütmek için eleman hazırlamak, Batı bilim, düşünce, kültür ve değerlerinin yayılmasına yardımcı olmaktır. Ayrıca bunun altında Hıristiyanlık'ın yayılması konusunda kolaylık sağlanması düşüncesi de yatmaktadır.⁶⁵

Bu amaçla kısmen misyonerlerin elinde olmak üzere İngilizce eğitim veren orta ve yüksekokullar açılmıştır. Bu çabalar vilâyet meclisinin hukukçu üyesi olarak 1834'te Kalküta'ya gelen Lord Macaulay tarafından hararetle desteklenir. O, eski Sanskrit ve Farsça eserlerin başlanmış olan basımının durdurulmasını, Müslüman ve Hindulara ait orta ve yüksekokulların kapatılmasını ve var olan bütün imkânların İngiliz dil ve edebiyatının öğretilip yayılması yolunda kullanılmasını ister. Lord Macaulay'ın görüşü kabul edilip Müslüman ve Hindu öğretimi tamamen durdurulmadıysa da, İngiliz dil ve edebiyatına büyük bir önem verilmeyle başlamıştır.⁶⁶

64 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 166-171.

65 O dönemde Delhi'de İngiliz vali vekilinin sekreteri olarak çalışan Mevlânâ Fazl Hakk Hayrâbâdî 1857 isyanına katılmak suçlamasıyla sürgüne gönderilince, kaleme aldığı *es-Sevratu'l-Hindîyye*'de şunları yazar: "İngilizler bütün Hint halkını Hıristiyanlaştırmayı planlamışlardı. İngilizler yönetici ile yönetilenler arasındaki dinî temele dayalı ihtilafın hâkimiyet yolunda engel teşkil ettiğini anlamışlardı. Dolayısıyla dini yok edebilmek için var güçleriyle çalışmaya başlamışlar ve bu yolda okullar açmışlardır"; bkz. *es-Sevratu'l-Hindîyye*, Becnor ts., s. 356-357.

66 Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. III, s. 290-291.

Hinduların aksine yüzyıllardır Hindistan'daki egemen sınıfı oluşturan Müslümanlar 1835'te eğitim dilinin Farsça'dan İngilizce'ye dönüştürülmesiyle ortaya çıkan ekonomik değişikliklere psikolojik olarak hazır değillerdi. Eğitim sistemlerinin yerini alan Batılı eğitim sisteminde Müslümanların dinî eğitimine yer verilmemişti. Müslümanların eğitime zarar veren bir diğer husus da Müslüman nevvâbların eğitim için verdikleri vakıf arazilerine, -ki bunun oranı dönemin maliyeden sorumlu memuru James Grant'a göre Bengal Eyaleti'nin 1/4'ünden az değildi- İngiliz hükümetinin el koymasındır. Neticede Müslümanların eğitim sistemi ağır yara alırken yüzlerce aile perişan olmuştur. Müslümanların yeni eğitim kolaylıklarından faydalanamamaları, resmî memurluklarda temsil oranlarını gittikçe azaltmıştı.⁶⁷

1844'te kral-kraliçe vekili Lord Harding'in, memurluklarda İngilizce eğitim görenlerin tercih edileceği yolundaki kararı yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Lord William Bentinck'in vekilliği döneminde (1835) eğitim için ayrılan bursların sadece İngilizce eğitime sarf edilerek Müslümanların bundan mahrum bırakılması, 1846'da şirketin idare heyetinin İncil eğitimini yasaklaması, paranın daha ziyâde Hıristiyan okullarına verilmesi, Hıristiyan okulların bulunduğu yerlerde başka okulların açılmasına izin verilmemesi gibi hususlar Madrâs halkını parlamento önünde toplanarak bir dilekçe ile şikâyete sevk etmiş ve bu şikâyet üzerine hükümet eğitim konusunda tarafsızlığını ilan etmiştir.

Hükümet 1854'te ilkokuldan başlayarak üniversiteye kadar halka eğitim verilmesi yolundaki düzenlemeyi kabul etmiş ve bunun için uzun bir proje yayınlanmıştır. Bu projeye uygun olarak 1857'de Kalküta, Madrâs ve Bombay'da ayrı ayrı üniversiteler kurulmuştur. Üniversitelerin kurulması hareketi her ne kadar şirketin zamanında başlamış ise de, gelişmesi İngiltere'nin idareyi ele aldığı dönemde olmuştur. Bu üniversitelerden binlerce öğrenci mezun olmasına rağmen önemli görevlerin kapısı Hindistanlılara kapalı olduğu için, İngilizce eğitim alanlar memurluk, avukatlık ve gazetecilikten başka iş bulamıyorlardı. Dolayısıyla mezunların sayısı artmakla birlikte hükümete yönelik eleştiriler de başlamıştı. Nitekim hükümet bu tarihten itibaren yüksek öğrenim imkânlarını azaltma yollarını aramaya koyulmuştur. Hükümet bazen ilk öğrenime destek verirken bazen de Doğu İlimleri Koleji kurma gibi bazı tedbirler almıştır. Bir başka deyişle hükümet Hindistanlıları İngiliz yüksek eğitiminden mahrum etmek istiyordu.

67 Ahmed, *Berr-i Sağır min İslâmî Cedidiyyet*, s. 46; Hunter, *The Indian Muslims*, s. 158-159.

Ahmed Han, 5 Haziran 1886 tarihli *Enstitute Gazette*'deki makalesinde bunun sebebini şu şekilde açıklamaktadır:

“Bir zamanlar ülkemizin hükümdarları Hindistanlıların İngilizce’yi ve İngiliz ilim ve sanatını öğrenmelerini çok istiyorlardı. Ancak şimdi bunun aksine Hindistanlıların İngiliz yüksek öğreniminden mahrum kalmaları için gizli ve açık tedbirler alınmaktadır. Bu uygulama Lord Mayo zamanında başlamıştır. Bütün İngilizler ve misyoner dernekleri İngilizce eğitimiyle Hindistanlıların tamamının veya büyük bir kısmının Hıristiyan olacağını sanıyorlardı. Ancak bu eğitimle misyoner derneklerinin amacı gerçekleşmemiş, aksi bir sonuç ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla misyoner dernekler İngiliz yüksek öğrenimine karşı çıktılar ve hükümete işinin halk sahinde eğitimi yaymak olduğunu, yüksek öğrenime para harcamak olmadığını söylediler. Daha ziyade misyonerlerin vasıflarıyla muttasıf olan idareciler, misyonerlerin istekleri doğrultusunda hareket ederek İngilizce yüksek öğrenime muhalefet ettiler. İdareciler Hindistanlılara yüksek öğrenim kapısını açmanın bizzat hükümete muhalif bir grup yetiştirmek olduğunu sandılar. Hindistanlılar hükümetin yüksek öğrenimi ortadan kaldırma politikası göttüğüne ve bu politikayı Doğu ilimlerine karşı yakınlık duymak gibi çeşitli hilelerle gizlediğine inanıyorlardı.”

Ahmed Han’ın bu yazısından on altı yıl sonra 1902’de Lord Curzon bir eğitim komisyonu kurarak yüksek öğrenim harçlarını artırmış ve çok sayıda özel kolejin kurulmasını engellemek için tedbirler almıştır.⁶⁸

Müslümanlar modern eğitim sistemine, geleneklerine ve ihtiyaçlarına aykırı olduğu için karşı çıkmışlardı. İngilizce eğitimi görmedikleri için memurluğa alınmayan Müslümanlar az çok İngilizce okumaya başladıkları bir dönemde ise Kalküta’da Farsça neşredilen resmî bir gazetede (14 Temmuz 1869) boş olan kadrolara Hindulardan başka hiç kimsenin alınmayacağı ilan edilmiştir.⁶⁹ W.W. Hunter bu konuda şöyle yazmaktadır:

“1869’da Kalküta’daki resmî dairede bir Müslüman kapıcılık, postacılık, mürekkep doldurma memurluğu veya kalem tamirciliğinin üstünde bir memurluğa gelemezdi. Müslümanlar o kadar ezilmişlerdi ki, eğer onlar memurluk yapmaya lâıyk da olsalar, resmî ilanlar yoluyla bundan men edilirdi. Onlara hiçbir şekilde önem verilmezdi. Yöneticiler onların varlığını kabul etmeyi kendi şanlarına leke sayarlardı.”⁷⁰

68 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 172-180.

69 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 191-193.

70 Hunter, *The Indian Musalmans*, s. 145, 150; Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 192.

Müslümanlar İngilizce bilseler dahi Müslüman oldukları için kendilerine memurluk verilmiyordu. Özellikle isyandan sonra durum daha da kötüleşmişti. Doğu Hindistan Şirketi ve bazı İngiliz yöneticiler Hint toplumunda İngilizce eğitiminin yaygınlaşmasını istemiyorlardı. Çünkü bu yolla Hindistanlıların zihninde de Batı'daki gibi milliyetçilik duygusu gelişebilir ve bir gün bunu kendilerine karşı kullanabilirlerdi.⁷¹

İngilizler, Müslümanlar arasında eğitimi yaymak sûretiyle, dinin ağırlıkta olduğu Bengal'in doğu bölgelerinde kendilerine muhalif olan unsurların muhalefetini kırmak ve kontrolleri altına almak istiyorlardı. Bunun için Müslüman vekil müfettişlerin atanması yolu seçilmiştir. Bu yolla İslâmî medreselerin denetimi daha da kolaylaşacaktı. İngilizler, Müslümanların bu şekilde kendilerine sâdik olmasalar da, bir tehlike olmaktan çıkacaklarını ümit ediyorlardı. Eğitimde ise müfredata İslâmî ilimler yerine, Arap ve Fars edebiyatının konulması ve Urduca vâsıtasıyla Batı bilimlerinin okutulması yoluna gidilecekti.⁷²

İngilizler, Müslümanları her alanda olduğu gibi, öğretmenlik alanında da geri bırakmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. 1856-1857'de Pencap Eğitim Bakanlığı'nın üst rütbeli bir memuru olan Mr. Arnold'ın raporunda Müslüman hocaların bütün bölümlerde sayıca fazla olduğu ve öğrencilerin onlara meylettikleri belirtilerek bunun önünün alınması istenmiştir. Nitekim 1860-1861'deki bir raporda Müslüman hocaların sayısı 334, Hindu 111 ve diğer kastlara mensup olanların sayısı 6 olarak gösterilmiş ve Hinduların eğitime teşvik edilerek Müslüman öğretmenlerin yerine ikâme edilmesi teklif edilmiştir. Yukarıda sözü edilen raporlar doğrultusundaki uygulamalar neticesinde Müslüman öğretmenlerin eğitim bölümlerindeki sayısı azaltılmış, ilçelerde kurulan İngiliz okulları gayrimüslimlerin idaresine verilmiştir. Böylece ilçe okullarındaki Müslüman müdür sayısı üçe kadar düşmüştür. 25 yıl içinde şartlar tamamen değişmiş ve Müslüman unsurlar eğitimden bütünüyle dışlanmıştır. 1883'ten 1890'a kadar öğretmenlerin hepsi Hindulardan oluşturulmuştur. Devlet adamlarının bu politikası öğrencileri de olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim Madrâs hükümeti 1873'te bu hususu kabul ederek şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Mevcut eğitim sisteminin kalıbı Hinduların ihtiyaçlarına göre hazırlanmıştır. Müslümanlar bu hususta o kadar zarara uğratılmışlardır ki,

71 *Aligarh Magazine*, s. 22-23.

72 Hunter, *The Indian Musalmans*, s. 179-182.

okullarda Müslüman çocukların sayıca azlığı şaşılacak bir şey değildir. Aksine bu şartlarda onların varlığı bizzat şaşılacak bir durumdur.”

100 bin Hindu öğrenciye karşı 14 bin Müslüman öğrencinin varlığı, İngilizleri Müslümanlar için Arapça, Farsça ve Urduca sınıfları açmaya ve Müslümanların eğitim seviyelerini yükseltmeye sevk etmiştir. Hindular, İngilizlerin bu kararına karşı şiddetle muhalefet ederek, isyancı Ferâizî ve Vehhâbî unsurları diye niteledikleri Müslümanlara karşı devletin dikkatli olmasını istemişlerdir. Ancak şurası bir gerçektir ki, şirket hâkimiyeti ele geçirdiği ilk yıllardan itibaren Müslümanlar ile Hinduların arasının açılmasına sebep olacak rekabet tohumlarını ekmeye başlamıştı. Nitekim uygulamada önce Müslümanlara karşı Hindulara imkânlar tanınmış, sonra da Müslümanlara destek verilmiştir.

Bu konuyla ilgili olarak Hindistan genel valisi Lord Mayo, Ağustos 1871’de çeşitli eyaletlere tâlimatlar göndererek Müslümanların eğitimine ilgi gösterilmesini, devlet okullarında Müslümanların eski dillerinin, kezâ yerli dillerin öğretilmesini, Müslüman hocaların tayin edilmesini, Urduca-İngilizce eğitim veren modern okullara malî yardımda bulunulmasını, üniversitelerde Arapça ve Farsça eğitiminin artırılmasını ister. Nitekim bu doğrultuda bütün eyaletlerde ilkokuldan üniversiteye kadar Müslümanlar için imkânlar sağlanır.⁷³

Delhi Koleji ve Batı Etkisinin Nüfuzu

XIX. yüzyılın ilk yarısında Delhi, Doğu medeniyetinin merkezi durumundaydı. Ancak İngilizlerin gelişine paralel olarak Batı etkisi de yavaş yavaş nüfuz etmeye başlamıştı. Delhi’de Batı etkisinin en büyük kaynağı, çok kısa sürede ilmî bir kurum olmaktan öte, Doğu ile Batı medeniyetlerinin birleştiği bir kültür merkezi hâline gelen Delhi Koleji idi. Delhi Koleji bu ismini almadan önce Medrese-i Gâziuddîn ismiyle meşhur idi ve 1792’de Nevvâb Gâziuddîn Han Fîrûz Ceng’in yaptırmış olduğu binada faaliyet gösteriyordu. 1825’e kadar bu medresede devrin geçerli dersleri olan Arapça ve Farsça eğitimi verilirdi. Ancak 1825’te Delhi Koleji yapılıncaya, burada modern bilimlerin de okutulması kararlaştırıldı. Bununla birlikte İngilizce başlangıçta müfredata konulmadı, fakat 1828’de İngilizce sınıfında artış oldu.⁷⁴ Bunun neticesinde insanlar arasında huzursuzluk meydana gelmiş, Hindular ve Müslümanlar bu duruma karşı çıkmışlardı. Dindar kişiler bu-

73 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 194-202.

74 Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. VIII, s. 13.

nun öğrencilerin dinî inançlarını bozarak içten içe Hıristiyanlık'ı yaymak için bir düzen olduğunu düşünmekteydiler.⁷⁵

Kolej esasta klasik İslâmî araştırmalar kolejiydi ve eğitim dili Urduca idi, İngilizce ise yardımcı bir disiplin olarak kullanılıyordu. İngilizler 1827'de kolejin masraflarını karşılamaya başlamışlardı. Kolej Veliyullah ekolünün bir üyesi olan Memlûk Ali'yi üyeleri arasına çekmiş, Zekâullah, şair Altâf Hüseyin Hâli, Nezâr Ahmed, Râm Çandar, Mevlânâ Muhammed Hüseyin Âzâd, Piyâre Lâl Aşûb ve Mevlânâ Kerimuddîn gibi modernist düşünürleri yetiştirmişti. Delhi Koleji 1856'ya kadar eğitim-öğretime devam etmiş, 1857 ayaklanmasında tahrip olmuş, ayaklanma sonrasında isyana sebebiyet verdiği gerekçeyle İngilizler tarafından kapatılmıştır. Daha sonra tekrar canlanarak 1877'ye kadar zayıf bir hâlde öğretime devam etmiş ve nihayet Pencap Üniversitesi'ne ilhâk edilmiştir. Delhi Koleji ve Kalkûta'daki okullardan ayrı olarak Batı tarzı eğitim veren kurumlara Müslümanların eğilimi Hintlilerin eğiliminden daha az idi. Bu genel gönülsüzlük William Hunter'ın meşhur eseri *The Indian Muslims*'te çok iyi özetlenen adaletsizlik hissi yanında psikolojik, sosyolojik ve ekonomik hoşnutsuzluktan da kaynaklanıyordu.⁷⁶

Muhalefet neticesinde İngilizce bölümü, Şarkiyat bölümünden ayrılır, ancak her ikisinin müdürü aynı kalır. Şarkiyat bölümünde Arapça, Farsça, Urduca ve Sanskritçe; İngilizce bölümünde İngilizce'nin yanısıra modern Batı bilimleri okutuluyordu. 1841 yılında her iki bölümü birleştirme çabaları olumlu sonuç vermiş, ancak Batı bilimlerini yerli dille okutma problemi ortaya çıkmıştı. Çünkü yerli dile çevrilmiş kitap mevcut değildi. Her ne kadar Doğu Hindistan Şirketi tarafından oluşturulan Milli Eğitim Komitesi 1835'te yerli dillere modern bilimlere dair eserlerin tercüme edilmesi gereğini vurgulamış ise de, bütün konularda eğitimin İngilizce olmasına ilişkin karardan dolayı fiiliyatta tercüme işine önem verilmemişti. Kısacası Delhi Koleji, Urduca'yı sadece ilmî bir dil yapmakla kalmamış, aynı zamanda şiir meclisleri ve edebî toplantılar düzenleyerek şiir zevkini de yaymıştır. Bu dönem Hâli'ye göre Hindistanlı âlimlerin İngiliz okullarına cehâlethâne dedikleri bir dönemdi. Ancak Delhi Koleji o dönemde Doğu ve Batı'yı birleştirerek yeni bir kültür ve yeni bir devrin temelini atmada önemli rol oynamıştı.⁷⁷

75 Mevlâî Abdulhak Dehlevî, *Merhum Dehlî Kâlic*, Karaçi 1962, s. 15

76 Ahmed, *Berr-i Sağır min İslâmî Cedîdiyyet*, s. 45.

77 Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. VIII, s. 14-17.

Alternatif Dinî Medreseler

1857'deki bağımsızlık savaşından sonra Müslümanlar arasında eziklik ve genel bir ümitsizlik hissi yayılmaya başlamış, saygınlıklarını yitirmişlerdi. Egemen ulusun ihtişamı, yeni şartların getirdiği korku, başarısızlığın verdiği utanç ile çeşitli şüphe ve suçlamalarla karşı karşıya kalmışlardı. İngilizce'nin etkisine rağmen eski tarz eğitim sistemi ve dinî ilimlere karşı ilgilerini kaybetmemişlerdi. O dönemde temel görüş Müslümanlara dinî şuur kazandırmak ve onların millî birliğini tesis etmek için bir dinî ve ilmî medrese kurmak şeklindeydi. Bu karmaşık ve nazik ortamda iki hareket ortaya çıkmıştı. Birincisi, önderliğini âlimlerin yaptığı Diyobend hareketi (1866), diğeri ise, liderliğini Ahmed Han'ın yaptığı modernizm taraftarlarıdır. Diyobend bir medrese olarak iki temel unsuru eğitim-öğretim faaliyeti için benimsemişti. Bunlardan birincisi, fıkıh veya kelâm, bir başka deyişle *ilmî meslek*; ikincisi, eğitim ve kültür, yani *ahlâkî meslek*. İlmî meslek Şah Veliyullah'ın zâtı idi. Ahlakî mesleğe gelince Diyobend âlimleri Çiştîyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına mensup idiler. Diyobend medresesi gerçekten de Şah Veliyullah ve Şah Abdulaziz'in derslerinin belirgin özelliklerini taşımakta idi. Diyobend, müfredatı ıslah etme iddiasıyla ortaya çıkmıştı, ancak dinî ve ilmî alanda büyük hizmetler yapmıştır. İngiliz misyonerlere, Arya Semâcîlere, Mirzâîlere (Kâdiyânî grubu) karşı yazılı ve sözlü mücadeleyi bu ekolün âlimleri vermişlerdir. Diyobend'in müfredatı her ne kadar zamanın gerekleri açısından yeterli değilse de, çok geniş bir alana yayılmıştır. Müfredata Kur'ân, tefsir, usûl-ı tefsir, hadis, usûl-ı hadis, fıkıh, usûl-ı fıkıh, akâid, kelâm, tasavvuf, sarf, nahiv, meânî, beyân, Arap edebiyatı, mantık, felsefe, aruz, münâzara, astronomi, matematik, tıp, tecvid, kıraat, coğrafya ve tarih dersleri dâhildir. Diyobend sadece ülke içerisinde değil, aynı zamanda ülke dışındaki kurum ve şahsiyetler üzerinde de etkili olmuştur. Kuruluşunun üzerinden dokuz yıl geçmeden ünü bütün İslâm ülkelerine ulaşmıştır. Nitekim 1291/1874'te İstanbul'da çıkan ve İslâm âleminde önemli bir yeri olan *el-Cevâib* adlı dergi ücretsiz olarak Diyobend'e gelmeye başlamıştır. Başlangıçta küçük bir okul niteliğinde olan Diyobend medresesi daha sonraları Mevlânâ Kâsım Nânotavî'nin buraya katılması ile Hindistan'ın dinî eğitim veren en büyük kurumu olmuştu. Modern ilimlerle bir ilgisi olmayan Diyobend medresesi, Aligarh Koleji'ne muhalif idi. Eğitim metodunda Aligarh ile hiçbir münasebeti olmadığı gibi, siyasî olarak da ona karşı bir tutuma sahipti. Diyobendli âlimler siyasî olarak Osmanlı hilâfeti paralelinde İslâm birliği hareketinin savunucusu ve İngiliz hükümetine muhalif idiler. Ancak içtimâî ve ahlâkî alan-

daki ıslah çalışmalarında Diyobend ve Aligarh hareketinin az çok bir-birine benzediği söylenebilir.⁷⁸

Aligarh ekolünün kurucusu Ahmed Han (1817-1898) dinin ıslahı çalışmalarında eski tarz eğitim gören âlimlere karşı tavır almıştır. O, sadece Müslüman âlimlere karşı muhalefet etmemiş, aynı zamanda İngiliz msteşriklerini de eleştirmekten çekinmemiştir. İşlm'ı akli delillerle savunmak ve müsteşriklerin suçlamalarını delillerle reddetmek gayretinde olan Ahmed Han âyet ve hadislerin anlaşılıp yorumlanmasında rasyonel bir metot takip etmiştir.⁷⁹ Ahmed Han, Hıristiyanlarla birlikte yeme içme ile boğularak öldürülmüş bir hayvan etini yemenin âyet ve hadislerle ciz olduğunu ileri sürmüş, ayakkabı giyerek namaz kılmak, ayakta bevletmek ve sakal kesmek gibi meselelerin cevzını dinen ispatlamaya çalışmıştır. Ancak Müslümanların eğitimi ve hakikı gelişimi için başka yolların seçilmesi yerine bu tür tartışmaların yapılması Ahmed Han ile Müslümanların arasını açmıştır.⁸⁰

Ahmed Han dinı duygulara fazla önem vermediği ve bir cemaat şuuruyla hareket etmediği için dinin ıslahı çalışmasında başarısız olmuştur. Dinı meselelerde sınırı aşması neticesinde de kendisine karşı büyük bir muhalefet ortaya çıkmıştır. Ahmed Han bunun dışında, kendi dönemindeki âlimlerin yanısıra bütün müfessirlerin rivyetlerinin boş ve manasız şeyler olduklarını, onların Yahudi âlimlerinin sadece mukallidi olmakla kalmadıklarını, onların da bir adım önünde olduklarını söylemektedir. Bununla birlikte Ahmed Han kendi görüşüne o kadar gvenmekteydi ki bu hususta, "Bizden başka bütün müfessirler ve eski âlimler [flan] âyetin manasını ters anlamıştır. Ancak biz bunu söylemekten korkmuyoruz"⁸¹ demekten de geri kalmamıştır. Ahmed Han'ın eğitim hareketi, âlimlerin itirazları neticesinde Müslümanlar nezdinde şüpheli bir konumda kalmış ve sürekli muhalefet ile karşılanmıştır.⁸²

Bütün bunlara rağmen Ahmed Han, Urdu edebiyatına yeni bir şekil ve yeni bir ahenk kazandırmıştır. O, Urdu diline siyası, millı, ahlkı, tarihı ve felsefi kısaca her türlü konu ve düşüncenin sade ve etkili

78 Rızvı, *Târîh-i Dâru'l-Ulûm Diyobend*, c. I, s. 57-173; Nedevı, *Târîh-i Nedvetu'l-Ulemâ*, s. 43-44; İkrâm, *Mevc-i Kevser*, s. 208-211; Birelvı-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. IX, s. 26.

79 Süreyyâ Hüseyin, *Sir Seyyid Ahmed Han or Un k Ahd*, Aligarh 1993, s. 57-58.

80 Manglorı, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 228.

81 *Tefşir-i Sir Seyyid*, Lahor 1995, c. II, s. 100.

82 Manglorı, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 230.

bir tarzda yazılabileceği bir güç sunmuştur. Ayrıca Ahmed Han, yazdığı makaleler vâsıtasıyla Batı düşüncesini ve Batılı şahsiyetleri çağdaşlarına tanıtmıştır.⁸³

Onun düşüncelerinden etkilenen ilim ve sanat erbâbının oluşturduğu edebî ekol Aligarh ekolü adıyla meşhur olmuştur. Nitekim bu hareketin etkisiyle XIX. yüzyılın son çeyreğinde Urduca'da Muhsinül-mülk, Vakârulmülk, Çerağ Ali, Muhammed Hüseyin Âzâd, Nezîr Ahmed, Altâf Hüseyin Hâlî, Şibli Nu'mânî ve Münşî Zekâullah gibi edebiyatçılar yetişmiştir.⁸⁴ Ahmed Han'ın bütün çabasına rağmen akîde ve dinî esaslarda sağlam, modern ilimlerin ve Batı kültürünün iyi yönleriyle mücehhez, öz güvenle İslâm âlemindeki önderlik boşluğunu dolduracak bir gençlik yetişememişti. Hâlî de ömrünün sonlarında kolejin öğrencilerini görerek ümitsizliğe düşmüştür.⁸⁵

1857'den sonra İngilizlerin tam hâkimiyeti neticesinde Müslümanların kötü durumlarını ıslaha yönelik çalışma başlatanlar arasında geleceğe yenilik katarak zamana paralel yürümek isteyen uzlaşma taraftarları da vardı. Aligarh hareketi Batı'nın rengiyle renklenmeye bir çağrı iken, Diyobend Batı'nın izini taşıyan her şeyden kaçınmayı öğütüyordu. Böyle bir ortamda Kânpur'da bazı âlimler tarafından Nedvetü'l-Ulemâ'nın temeli atılır (1892-1893). Nedvetü'l-Ulemâ'nın kurucuları İslâm'ın Batı'ya karşı nefreti öngörmediğini ve Doğu'nun her şeyine kucak açmanın da imanın gereği olmadığını söylüyorlardı. Eskinin iyisini, modernin yararlı olanını almak Nedve'nin çağrısıydı. Diyobend ve Nedve'nin kurucularının beslendiği fikrî kaynak aynı idi. Yani Nedve'nin ilmî ve manevî bağı da Şah Veliyyullah ailesine dayanmaktaydı.⁸⁶

Nedve'nin kurulduğu dönemde Arapça eğitim veren eski medreselerde yaygın olan müfredat, Nizâmiye Medresesi'nin müfredatının bozulmuş şekliydi. Bu müfredatta meslekî eğitime daha az önem verilmekteydi. Mantık ilmine dair kitaplar ise gereğinden fazlaydı. Bu ilme dair on beş kitap müfredatta mevcut iken tefsir alanında Bezzâvî ve Celâleyn'den başka kitap bulunmuyordu. Müfredatta edebiyatın payı da çok azdı, ayrıca tarih ile coğrafya ilmine dair hiç ders yoktu. XIX. yüzyıla gelindiğinde bu müfredat her türlü değişiklik ve ıslahı reddetmişti. Konular, kitaplar ve eğitim tarzında Nizâmiye Medresesi ve

83 Halik Ahmed Nizâmî, *Aligarh kî İlmî Hidmât*, Delhi 1994, s. 13-18.

84 Hüseyin, *Sir Seyyid Ahmed Han or Un kâ Abd*, s. 286-289.

85 Nedeî, *Târîh-i Nedvetu'l-Ulemâ*, s. 52-54; Halik Encam, *Şibli kî İlmî ve Edebî Hidmât, Şibli or Sir Seyyid*, Delhi 1996, s. 45.

86 Nedeî, *Târîh-i Nedvetu'l-Ulemâ*, s. 55-56, 215.

XVIII. yüzyılda Ezher ulemâsı tarafından oluşturulan tarzda ısrar edilmişti. Hindistan ve diğer İslâm ülkelerindeki (özellikle Türkiye ve Mısır) dinî medreseleri, eğitim sistemlerini ve müfredatlarını inceleyen Nedve'nin kurucuları 1895'te örnek bir üniversitenin kurulmasını, İslâmî medreselerin birbirine bağlanmasını ve iki-üç büyük medresenin (mesela Diyobend, Feyz-i Âmm, Kânûr Ahmediyye Medresesi, Ârah) üniversite sayılarak bütün küçük medreselerin bunlara bağlanmasını kararlaştırırlar. Ancak son iki öneri Hindistan'da daha önce uygulanmadığı için kabul görmemiştir. Nedve hareketinde âlimlere merkezi bir yer verilerek onların öncülük etmediği bir ıslah hareketinin hakikî manada başarılı olamayacağı vurgulanmıştır.⁸⁷

Nedve, Diyobend ve Aligarh'ın toplamı bir kurum olma iddiasındaydı. Ancak bunu başaramamış ve diğer kurumları çok geçmeden kendisine bir rakip olarak görmüştür. Nedve mensupları her iki eğitim kurumu yani Diyobend ve Aligarh ile ortak çalışmalar yapacağını iddia etmişse de, bu iki kuruma karşı muhalefet edegelmiştir.⁸⁸

İktisadî Durum

Doğu Hindistan Şirketi diğer kapitalist şirketlerle yarışarak Hindistan'da İngiliz hâkimiyetinin kurulmasını sağlamıştı. İngiltere'deki sanayi inkılabı Hindistan sanayisini yok ederek onun doğal gelişim sürecini durdurmuştu. Buradaki seçkin tabaka çöküş bataklığına saplandığı için sadece savaş meydanlarında yenilmekle kalmayıp, aynı zamanda iktisadî alanda da yenilgi üzerine yenilgi almıştı. Şirket ekonomiye hâkim olduğu dönem itibarıyla dünya tarihinde önemli bir konuma sahipti. Şirket çağırdarlık sistemini tamamen ortadan kaldırmış olsaydı, Hindistan ilerleme yolunda mesafe kat edebilirdi. Ancak onlar böyle yapmak yerine bu sistemi yeni bir şekle sokarak devam ettirdiler. Ülkenin büyük bir bölümünün uğraşısı olan ziraatçılık yok oldu. Çünkü bir taraftan vergi yükü olağanüstü artmış, diğer taraftan askerler bu verginin toplanmasında benzeri görülmemiş zulümler yapmışlardı. Sonuç olarak toprağın verimliliği düşerek ziraatçılık sistemi yok olmuştu. Hindistan'ın gelişmesi İngiltere kapitalizminin gelişimi için durdurulmuştu. Hükümetin genişlemesi ile birlikte ekonomik güç Hindistan'ın her tabakasını zayıflatmakta ve giderek yok etmekteydi. Üst tabakadan alt tabakaya kadar herkes maddî olarak gerilemekteydi.⁸⁹

87 Nedevî, *Târîh-i Nedvetu'l-Ulemâ*, s. 63-79, 122.

88 İkrâm, *Mevc-i Kevser*, s. 189-193.

89 *Aligarh Magazine*, s.17-20.

İngilizlerin vergi ödemeksizin yapmış oldukları ticaret sebebiyle Bengal nevvâbı Mîr Cafer yıllık 2,5 milyon rupi zarara uğramaktaydı. Nevvâbların hazineleri şirkete verilen hediyeler ve savaş tazminatları sebebiyle iflas etmişti. Diğer taraftan şirket memurları şirketin işlerinde yolsuzluk yapmaya başlamışlardı. Memurlar toplanan verginin tamamını hazineye vermiyorlardı. 2,6 milyon rupi Şah Âlem'e verildiği için şirketin maddî durumu da bozulmuştu. Nitekim şirket yöneticileri toprak vergisini artırmak yoluyla bu zararı karşılamak istemişlerdir. Hint-Türk İmparatorluğu döneminden beri topraklar kiracılara verilmekteydi. Bunlar vergi toplayarak belirlenmiş bir rakamı hazineye vermek zorundaydılar. Bu kiracılar kanunen toprağın sahibi olmazlardı, ancak ömürleri boyunca bu haktan da mahrum edilmezlerdi. İmparatorluğun son dönemlerinde bu insanlar müstakil olarak topraklara sahip olmuşlardır. Nitekim şirketin hazinesi masrafları karşılayamaz hâle gelince, bütün bu topraklar açık artırmayla satılmaya başlandı. Eski kiracıların yerini alan yenileri halkı soymaya başladılar. Netice itibarıyla insanlar köylerini bırakarak kaçmışlar, şirket de savaş giderlerini karşılamak için gelir kaynakları aramaya koyulmuştur. Böylece bizzat şirketin onayıyla Bengal'in önceki nevvâblarının insanlara bağışladıkları cagirilere el konulmuştur. Şirketin ele geçirdiği bölgelerde toprak vergisine yönelik yapmış olduğu düzenlemeler sonucu çiftçiler iflasın eşiğine gelirken, birkaç bölge hâriç eski hak sahipleri ve Hindu zemindarlar ellerindeki mülklerini kaybetmişlerdi. Ayrıca Avadh valisi Vâcid Ali Şah'ın azledilmesi ile toprak sahiplerine ilaveten saray efrâdı da zor duruma düşmüştü.⁹⁰ Bütün bu olaylar o dönemde şirketin para kazanmak hırsıyla miras haklarını ve ülkedeki eski geleneği nasıl bir kalemde yok ettiğini ortaya koymaktadır. 1813'te yürürlüğe konan bir kanun ile şirket dışındaki diğer bazı İngiliz tüccarlar da Hindistan'da ticaret yapma hakkına sahip olmuşlardır. Çünkü o dönemde Napolyon, İngiliz mallarının Avrupa pazarlarına girişini yasaklamıştı. Doğu Hindistan Şirketi'nin muhalefetine rağmen çıkarılan bu kanun ile diğer İngiliz tüccarlar rahat bir nefes almışlardı. Bu, İngilizlere Hindistan'da her alanda ticaret yapma kapısını açmıştı. Ülkedeki ticaretin yanında yerel devletleri de ele geçiren şirket, yüzlerce toprak sahibi, binlerce sipahi ve memurun işsiz kalmasına sebep olmuş, neticede mecbur kalan bu insanlar eşkıyalığa başlamışlardır.⁹¹

Önce Doğu Hindistan Şirketi, ardından da 1857'deki bağımsızlık savaşından sonra bölgenin hâkimi olarak İngilizler, Hindistan'ın zen-

90 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 107.

91 Manglorî, *Muselmânon ka Roşen Mustakbil*, s. 82-95.

gınlığını yağmalıyorlardı. 1857'deki savaş sadece Hint-Türk İmparatorluğu'nun sona erışı değil, aynı zamanda hayatın her alanında Müslümanların çöküşü anlamına geliyordu. Sanayi inkılâbından sonra üretilen ticaret malları için pazar gerekmektedir ve Hindistan bunun için en uygun pazardı. Ancak İngiltere'nin, üretmiş olduğu mallar Hindistan'daki sanatkârların ürettikleriyle mukâbele edemezdi. Çünkü İngiliz mallarının kalitesi düşüktü. Bu yolu açmak için buradaki sanatkârların elleri kestirildi ve bunun neticesinde sayısız sanat ve meslek dalı yok oldu.⁹²

İngilizlerin iktidarı ele geçirdikleri yıllarda en büyük gelir kaynağı olan vergilerin toplanması işi hemen hemen üst tabakadan Müslümanların elindeydi. Diğer gelir kaynağı durumundaki polis teşkilatı ve mahkemelerde de Müslümanlar ağırlıktaydı. XIX. yüzyılın başlarında Bengalli Müslüman bir ailenin fakir olması imkânsız idi.⁹³

İngilizler 1857'deki bağımsızlık savaşının bedelini Müslümanlara, onların gayri menkullerine el koyarak ödettirmişlerdir. Hükümet bu şekilde Müslümanları iflasın eşiğine getirmişti. Müslümanların içine düştükleri kötü durum eğer tamamen iktisadî alanda olsaydı bile bunun halli kolay değildi. Ancak o dönemde ortaya çıkan meseleler hayatın her alanı ile ilgiliydi. Fakat Hindistanlıların iktisadî çöküşü İngilizler için oldukça faydalıydı. Çünkü iflasın eşiğindeki Hindistanlılar artık siyaset, ülkenin refahı veya İngiliz zulmünden kurtulma yerine, geçimini temin etmekle vakit geçirecekti.⁹⁴

Dinî Durum

İngilizlerin iktidarı ele geçirmesinden sonraki süreçte bir grup âlim, inanç ve amellerin ıslahına ve buna paralel olarak bağımsızlık duygusunu yaymaya çalışıyorlardı. Hint-Türk İmparatorluğu'nun çöküş döneminde göze çarpan en önemli dinî hareket Şah Veliyullah Dehlevî'nin başlattığı hareket idi. Şah Veliyullah, İslâm'a çeşitli yollardan giren gayr-i İslâmî unsurlara işaret ederek ictihada önem vermiş ve İslâm itikadına dayalı bir sosyal ve iktisadî nizam kurmaya gayret etmiştir.⁹⁵

92 Azîmulhak Cüneydî, *Urdu Edeb ki Târîb*, Aligarh 1974, s. 23; Bayur, *Hindistan Târîhi*, c. III, s. 300-303; Nedevî, *Târîb-i Nedvetu'l-Ulemâ*, s. 39-40.

93 Hunter, *The Indian Musalmans*, s. 133-134.

94 *Târîb-i Tebrîk-i Âzâdî*, Karaçi 1963, c. III, s. 263; Birelvî-Mahmûd, *Târîb-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. IX, s. 17.

95 *Aligarh Magazine*, s. 24.

XIX. yüzyılda dinî islah çalışmalarını ilk olarak Bengal'de Mevlânâ Şeriatullah başlatmıştı.⁹⁶ Bu hususta bir diğer önemli isim Seyyid Ahmed Şehîd ve Seyyid İsmail Şehîd'dir. İngilizler, Seyyid Ahmed ve taraftarlarını Vehhâbî olarak isimlendirerek hareketlerine de Vehhâbî hareketi adını vermişlerdir.⁹⁷

Yukarıda adı geçen âlimlerden Şah Veliyullah'ın oğlu olan Şah Abdulaziz babasının vefatı üzerine onun halifesi olarak derslere devam etmiş, Hint Müslümanlarının siyasî ve ahlâkî durumlarını elinden geldiğince düzeltmeye çalışmıştır. Şah Abdulaziz sadece İslâmî ilimlerde değil, dil ve edebiyatta da oldukça yetenekli idi. Devrin pek çok âlimi ondan ders almıştır. Şah Abdulaziz'in Hindistan'ın *dâru'l-İslâm* olmadığı yolundaki fetvası ve akabinde Müslümanların İngiliz ve Sih tasallutundan kurtulması yolunda hazırladığı askerî meclis, Müslümanların inanç, gelenek, görenek ve amellerini gayr-i İslâmî unsurlardan temizleme noktasında önemli bir işlev görmüştür.⁹⁸

Hindistan'da misyonerlik faaliyetleri XVI. yüzyılda başlamıştı.⁹⁹ Doğu Hindistan Şirketi 1813'e kadar Hıristiyanlık'ın tebliği hususunda fiilen hiçbir şey yapmamıştı. Ancak 1813'te şirketin patenti yenilediğinde ve etkisi arttığında, Hindistan halkının ahlâkî terakkisi maksadıyla Hıristiyan tebliğ merkezlerine büyük kolaylıklar sağlandı.¹⁰⁰ Bu merkezler hükümetten izin alır almaz, İngilizlerin ellerinde bulundurdıkları bölgelerde okul ve yetimhaneler açarak yavaş yavaş diğer bölgelere de yayılmışlardı. 1813'ten 1831'e kadar bu tebliğ merkezleri birleşik eyaletlerin bütün şehirlerinde kendi merkezlerini açmışlardı.¹⁰¹

Müslümanların dinî hassasiyetlerine en aykırı gelen şey misyonerlik faaliyetlerinin Doğu Hindistan Şirketi'nin görevlileri tarafından desteklenip korunması ve bu faaliyetlerin İngiliz hâkimiyeti ile yakın ilişkiydi. 1857'deki bağımsızlık savaşını takip eden yıllarda Pencap ve

96 Mevlânâ Şeriatullah, Bahâdurpûr'da (Ferîdpûr yöresi) doğmuştur. On sekiz yaşında hacca gitmiş, burada 20 yıl kalmıştır. Şâfiîlerin önderi olan Şeyh Tâhir es-Sünbül el-Mekki'den ders almıştır. 1802'de Hindistan'a dönerek dinî tebliğ çalışmalarına başlamıştır. 1804'te Ferâizi adıyla bir cemaat kurmuştur; bkz. Manglorî, *Muselmânân ka Roşen Mustakbil*, s. 126.

97 *Aliqarh Magazine*, s.25; Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. VIII, s. 24.

98 Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. VIII, s. 23.

99 *Aliqarh Magazine*, s. 20.

100 Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. IX, s. 30.

101 Dâr, *Sir Seyyid ke Mezhebi Efkâr*, Lahor 1957, s. 20.

Sindh gibi nüfusun büyük kısmı Müslüman olan birimlerin idarecileri olan Henry Lawrence ve Robert Montgomery misyonerlerin din değiştirme çabalarını maddî ve manevî açıdan desteklediler. Müslüman ağırlıklı diğer bir Şehir olan Bengal’de Lord Kavendish Bentick’in bir dinden çıkma ve yeniden girmeye ilişkin hukukî düzenlemesi özellikle Hıristiyanlık’a olan katılımlar için özel bir zemin hazırladı. Hindistan’da büyüyen düşünce, Şirketin yavaş ve emin adımlarla bütün ülkeyi Hıristiyanlaştırma amacı taşıdığıydı. Bu düşünce 1837’deki kıtlık sırasında öksüz ve yetim çocukların resmî olarak dinlerini değiştirmeye teşvik edilmelerine ilişkin olaylarca da doğrulandı. Durumu Őiddetlendiren bir başka husus da misyonerlerin XIX. yüzyılda hâlâ varlığını sürdürmekte olan dinlere yönelik olarak bunların “ortaçağ sağmalığı ve iğrençliği taşıdıkları” gibi haksız suçlamalarıydı. Bu propaganda özellikle Hz. Muhammed’e yöneltiľti.

Şirket, misyoner merkezlerinin her açıdan ihtiyacını ve korunmasını sağlamaktaydı. Ülkenin en ücra köşelerine kadar kiliseler kurmuşlardı. 1900’lü yıllardan önce Hindistan’da 42 kilise bulunmaktaydı. Buradaki yerli diller vâsıtasıyla Hıristiyanlık’ın faziletlerinden bahseden misyonerlerin bu faaliyetleri neticesinde iflasın eşiğindeki halk çeşitli imtiyazlar elde etme hırısı ile Hıristiyanlık’ı kabul etmekteydi.¹⁰²

Başlangıçta birleşik eyaletler ve Pencap’ın aşağı tabakasından insanlar Hıristiyanlık’ı kabul etmişlerdir, çünkü onlar hâkim tabakanın dinini kabul etmekle kendi içtimaî ve iktisadî durumlarını düzeltme fırsatı buluyorlardı. Ancak üst tabaka arasındaki başarısızlık sebebiyle bu tabaka arasında da Hıristiyanlık’ı yaymak için 1830’da Kalküta’da bir İngiliz okulu açılmış, burada İngilizce’nin yanında Hıristiyanlık’ın tebliği de yapılmıştır. Bu okulda eğitim görenler üst tabakanın çocuklarıydı. Okulun etkisiyle Bengalli 26 soylu aile Hıristiyan olmuştur.¹⁰³

Bu çalışmalar öyle etkili olmuştur ki, 1851 nüfus sayımına göre İngiliz yönetimindeki Hindistan’da yaklaşık 100.000 kişi Hıristiyan olmuştu. 1857’deki bağımsızlık savaşı başarısız olup Doğu Hindistan Şirketi’nin yerini İngiliz hükümeti aldığında, misyonerlerin hükümetten Hıristiyanlık’ın tebliğini politikalarına dâhil etmeleri yolundaki istekleri kabul edilmemişse de, Kraliçe Victoria’nın ilanında, gelecekte Hindistan’ın bir Hıristiyan yönetimi altında kalacağı yönünde bir işaret vardı. İngiliz halkı ve Doğu Hindistan Şirketi’nin desteğini elde etmekle misyonerlerin cesareti daha da artmıştı. 1855-1857 yılları,

102 *Aligarh Magazine*, s. 20; Nedeví, *Târîh-i Nedvetu’l-Ulemâ*, s. 40-41.

103 Dâr, *Sir Seyyid ke Mezhebi Efkâr*, s. 22.

misyonerlik faaliyetlerine karşı kelâmcıların dengeyi sağladıkları ve karşı atağa geçtikleri bir dönemdir. Bu karşı koyuş risâleler yazma biçiminde ve daha canlı olarak misyonerlerin iddialarının çürütülmesine dayanan kamusal tartışmalar şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁰⁴

104 Birelvî-Mahmûd, *Târîh-i Edebiyât-i Muselmânân*, c. IX, s. 30-31; Ahmed, *Berr-i Sağır min İslâmi Cedîdiyyet*, s. 47-48.